

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 133.5:45(497.4)(091)

Prejeto: 5. 11. 2015

Andraž Žvabdipl. etnolog in kulturni antropolog, Gogalova ulica 3, SI-4000 Kranj
E-pošta: andrazzvab@yahoo.com

Baročna alkimija na Kranjskem

IZVLEČEK

V pričujoči razpravi je predstavljena poznorenesančna in baročna alkimija v habsburških deželah, zlasti v vojvodini Kranjski, in sicer v kontekstu študija zahodne ezoterične tradicije. V razpravi so obravnavane različne teme, ki so vezane na alkimistično tradicijo na Kranjskem. Najprej so obrazloženi temeljni pojmi, povezani s študijem zahodne ezoterične tradicije. Zatem so na kratko predstavljene osnovne značilnosti alkimije kot ene od zahodnih ezoteričnih tradicij, vključno s kratkim zgodovinskim pregledom te enigmatične tradicije. Temeljni del razprave se osredotoča na alkimistično tradicijo v Habsburški monarhiji in seveda na Kranjskem. Razprava obravnava naslednje teme: poznorenesančno in zgodnjebaročno alkimijo v Ljubljani; povezavo alkimije z rudnikom živega srebra v Idriji; grad Strmol kot prestolnico kranjskih alkimistov in njegove baročne lastnike, ki so bili skoraj vsi vneti alkimisti; alkimistična prizadevanja našega najslavnejšega alkimista Janeza Friderika pl. Raina ter njegovo polemiko s češkim zdravnikom in alkimistom Dobrzenskimi ter naposled malo poznana alkimistična in širše okultna zanimanja Janeza Vajkarda pl. Valvasorja. Razprava okvirno predstavi tudi alkimijo na Kranjskem v 18. stoletju in se zaključi s kratkim pregledom dosedanjega raziskovanja alkimije v Sloveniji. Podaja tudi prihodnje možnosti za raziskovanje te tematike.

KLJUČNE BESEDE

zahodna ezoterična tradicija, baročna alkimija, alkimija na Kranjskem, pridobivanje živega srebra, grad Strmol, družina Ruessenstein, Janez Friderik pl. Rain, Johann Ignatius Seitler, Janez Vajkard Valvasor, Ernest Freyer, raziskovanje alkimije na Slovenskem

ABSTRACT

BAROQUE ALCHEMY IN CARNIOLA

The discussion presents the late-Renaissance and Baroque alchemy in the Habsburg lands and especially in the Duchy of Carniola, within the broader context of the study of Western esoteric traditions. The first part of the discussion describes the fundamental concepts related to the study of the Western esoteric traditions. Then follow a brief presentation of the basic features of alchemy as one of Western traditions and a short historical overview of this enigmatic tradition. The main part of the discussion focuses on the alchemical tradition in the Habsburg Monarchy and, of course, in Carniola. It addresses the following topics: the late-Renaissance and early-Baroque alchemy in Ljubljana; the connection of alchemy and the quicksilver mine in Idrija; the Strmol Castle as the capital of alchemists from Carniola and its Baroque owners, all ardent alchemists; alchemical endeavours of Johannes Friedrich von Rain and his dispute with a Czech medical doctor and alchemist Dobrzensky and, last but not least, the little known alchemical and broader occult interests pursued by Johann Weikhard von Valvasor. The article also briefly presents alchemy in the 18th-century Carniola and concludes with a short survey of up-to-date research of alchemy in Slovenia. The discussion also indicates possible future research options of alchemy in Slovenia.

KEYWORDS

Western esoteric tradition, baroque alchemy, alchemy in Carniola, quicksilver mining, Strmol castle, family Ruessenstein, Johann Friedrich von Rain, Johann Ignatius Sietler, Johann Weikhard Valvasor, Ernest Freyer, academic research of alchemy in Slovenia

ZAHODNA EZOTERIČNA TRADICIJA IN ALKIMIJA

Za boljše razumevanje pričujočega članka je treba pojasniti nekatere temeljne pojme, ki so povezani s sodobnim študijem alkimije. Ti pojmi so *ezoteričen*, *ezoterizem* in *zahodna ezoterična tradicija*.¹ Prav tako je treba na kratko predstaviti nekatere dileme, ki so povezane z raziskovanjem alkimije.

Beseda »ezoteričen« (pridevnik) se pojavi v antiki. Pri piscih, kot so Klemen Aleksandrijski, Hipolit Rimski, Origen in Jamblih, je imela pomen skrivnega znanja, rezerviranega za elito. Samostalni je veliko mlajšega datuma. V francoščini se pojavi v 19. stoletju, in sicer prav tako v pomenu skrivnih učenj, rezerviranih za elito. Čarovnik in okultni pisec Eliphas Levi ter teozof A. D. Sinnet sta besedo popularizirala in tako je prišla v besednjak sodobnih jezikov.²

V sodobni akademski rabi je izraz razumljen kot strokovni konstrukt, ki ima dva medsebojno različna pomena. Prvi pomen je tipološki. V kontekstu religijskih študij se besedi »ezoteričen« in »ezoterizem« nanašata na določene tip religiozne aktivnosti, ki ga označujejo določene strukturne poteze. Pojem je povezan s skrivnostnostjo in pomeni prakse v različnih religioznih kontekstih, ki vsebujejo odrešilno znanje, dostopno eliti. Pojem se tako lahko uporablja svobodno v kateremkoli religioznem kontekstu, saj je odrešilno znanje, dostopno eliti, mogoče najti v vsej zgodovini, tako v pisanih kot predpisanih družbah, tako na Vzhodu kot Zahodu. Zelo podobno pojmovanje izraza je »notranja skrivnost religij«. Tak pristop promovira ezoterično ali notranjo dimenzijo religije kot njeno resnično jedro, v nasprotju z eksoterično dimenzijo, izraženo v institucijah in dogmah.³

Drugi pomen je historičen. Glede na ta pomen ezoterizem ni razumljen kot tip religije oziroma njena strukturna dimenzija, pač pa kot *krovni iz-*

raz za določene specifične tokove v zahodni kulturi, ki so si podobni in zgodovinsko povezani. Zaradi tega se pogosto uporablja izraz *zahodni ezoterizem*. Obseg zahodnega ezoterizma je sicer predmet debate, vendar obstaja splošni konsenz glede struj, ki sodijo vanj. Te struje so: renesančna obuditev hermetizma in okultne filozofije v novoplatonskem kontekstu in njen kasnejši razvoj; alkimija in rožnokrižarstvo; krščanska kabala in njen nadaljnji razvoj; teozofski in iluministični tokovi; preporek okultizma v 19. in 20. stoletju vse do gibanja *new age*. Če v kontekstu študija upoštevamo tudi antiko, v zahodno ezoterično tradicijo sodijo tudi antični gnosticizem, hermetizem in novi platonizem ter odmevi teh struj v srednjem veku, ki so pripeljali do renesančne okultne sinteze.⁴

Od razsvetljenstva do srede preteklega stoletja so bili magija, astrologija in okultizem (vključno z alkimijo) – torej struje, ki spadajo v kontekst ezoterizma oziroma zahodne ezoterične tradicije – pojmovani kot prežitki praznoverja in iracionalizma. Intelektualni status teh tematik je bil očrtnjen. Podobno odnosu etabliranih cerkva do herezij je razsvetljenstvo magijo in okultizem pojmovalo kot kršenje splošno sprejetega diskurza.⁵

Sele raziskovalci renesanse so opozorili na dejstvo, da sta magija in okultna filozofija igrali veliko vlogo pri nastajanju moderne znanosti. D. P. Walker je s svojim delom *Spiritual and demonic magic from Ficino to Campanella* (1958) pokazal, da je bila magija v 15. in 16. stoletju del *mainstreama* in ne obskuren pojav. Tesno je bila povezana z religijo, filozofijo, matematiko, glasbo in medicino. Zgodovinarica Frances A. Yates je s svojimi deli pokazala na pomen renesančnega hermetizma. Ta je bil predpogoj za znanstveno revolucijo. Prav tako je predstavila fenomen rožnokrižarstva in njegove politične implikacije.⁶ Na pomen ezoteričnih in okultnih struj v evropski zgodovini so pokazali tudi avtorji t. i. religionistične paradigme: Mircea Eliade, Carl G. Jung, Henry Corbin in Gershom Sholem.⁷ Vendar pa je trajalo do devetdesetih let 20. stoletja, da je bil študij zahodne ezoterične tradicije priznan in sprejet med akademiki. Velike zasluge za to ima Antoine Faivre s francoske Sorbonne. Faivre je deduciral šest značilnosti ezoterične duhovnosti.⁸ V širšem smislu jih določa

¹ Namesto besede ezoterika uporabljam pojem ezoterizem, in sicer iz dveh razlogov. Temeljna tujejezična dela, ki se ukvarjajo s to tematiko, uporabljajo samostalni »esotericism« oziroma »l'esoterisme«, kar slovenim kot ezoterizem. Namesto ezoterizma bi bil mogoč samostalni ezoterika, ki je dejansko pogosto uporabljan, tudi v nekaterih starejših akademskih delih, ki se ukvarjajo s to tematiko. Vendar ima beseda ezoterika zaradi pogoste rabe v neakademskih, poljudnih in zlasti novodobnih diskurzih nekoliko nejasen pomen. Določene struje, ki sodijo v kontekst zahodne ezoterične tradicije kot take oziroma v kontekst zahodnega ezoterizma – kot npr. moderna teozofija –, besedo ezoterika pogosto razumejo in uporabljajo v notranjskem (emskem) pomenu, kot sinonim za svoje učenje oziroma kot splošno in precej nejasno oznako za skrivno znanje na splošno. Samostalni ezoterizem je bolj specifičen (kot je pojasnjeno v nadaljevanju), zato se držim rabe te besede in ne besede ezoterika. Dodaten razlog v prid rabi izraza ezoterizem namesto ezoterika je dejstvo, da tudi slovenski avtorji, ki se ukvarjajo s preučevanjem ezoterizma in novodobne duhovnosti, uporabljajo izraz ezoterizem in ne ezoterika (glej npr. Ban, *Novodobniška duhovnost*).

² Hanegraaff, *Esotericism*, str. 336–337.

³ Prav tam, str. 337.

⁴ Prav tam, str. 337–338.

⁵ Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions*, str. 4.

⁶ Prav tam, str. 4–5.

⁷ Hanegraaff, *Esotericism*, str. 339.

⁸ Faivre navaja naslednjih šest značilnosti, ki določajo zahodni ezoterizem: 1.) Korespondence. Celoten kozmos je povezan s korespondencami oziroma analogijami, ki pa niso vzročne, temveč simbolne, glede na staro doktrino o analogiji med mikrokozmosom in makrokozmosom, izraženo v hermetični zapovedi *kakor zgoraj, tako spodaj*. 2.) Živa narava. Celotna narava je pojmovana kot oživiljena, bodisi po *anima mundi* – svetovni duši – bodisi kako drugače. 3.) Vloga imaginacije in posredovanja. Za ezoterično duhovnost je ključnega pomena človeška imaginacija, kar je bistvena značilnost, ki loči mistično in ezoterično duhovnost. Mistika zanima predvsem abso-

tip ali modus ezoterične duhovnosti, kolikor se razlikuje od drugih tipov ali modusov duhovnosti. S tem se je odprla pot za resno akademsko preučevanje struj in posameznikov, ki sodijo v kontekst zahodne ezoterične tradicije.⁹

V času scientizma (nazora, ki nekritično povečuje moč znanosti in priznava znanost za edino mogočo pot do vedenja, znanstveno resnico pa kot edino legitimno) je bila alkimija skoraj izključno pojmovana kot vraževerna in mistično-zmedena oblika protokemije, povrh izražena v nerazumljivem jeziku ter prek bizarnih in grotesknih simbolov. Prve študije o alkimiji so jo večinoma prikazovale zgolj kot predhodnico znanstvene kemije. Drugačen pogled je paradoksalno nastal v istem času. Gre za t. i. spiritualistično hipotezo, ki so jo povsem neodvisno postavili Mary Ann Atwood (1817–1910), Ethan Allen Hitchcock (1798–1870) in Eliphas Levi (Alphonse Louis Constant, 1810–1875). Temelj spiritualistične hipoteze je bil, da je bil smoter alkimističnega dela človek. Smoter alkimističnega dela naj bi bilo poboženje¹⁰ človeka oziroma še več: šlo je za vednost o tem, kako postati nesmrten. To najpomembnejšo od vseh skrivnih vednosti so iniciati strogo varovali; postopek so ovili v kemično simboliko in nerazumljive metafore, da vednost ne bi prišla v roke neposvečenim. Ta pogled na alkimijo je imel močan vpliv na viktorijanski okultni preporod, zlasti na dela Arthurja Edwarda Waita.¹¹

Spiritualistična hipoteza je vplivala tudi na Carla Gustava Junga, ki je bil pri svojih analizah alkimije sicer previdnejši, vendar je poudarjal njen psihološki in mistični pomen. Njegova teza – ki je imela velik vpliv – je takšna: alkimistom je bila snov neznana in skrivnostna substanca; imela je značaj numinoznega. Med alkimističnim delom, ki so ga alkimisti zelo intenzivno doživljali, saj je šlo za sveto delo,¹² ki je vključevalo tudi molitev, duhovno in duševno predpripravo, meditacijo itd., so alkimisti doživljali proces notranje preobrazbe, ki ga je Jung poimenoval *individuacija*. Alkimisti so vsebine svoje duševnosti, torej material, ki je med *opusom* prihajal iz nezavednega

v zavest, projicirali v snov in njene spremembe. Alkimija je tako pravzaprav »projicirana individuacija«: v snov so alkimisti projicirali to, kar se je dejansko dogajalo v njih samih. Tako so nastajale nenavadne in bizarne arhetipske podobe in simboli, ki so v alkimiji tako pogosti.¹³

Jungov pristop je bil sicer zelo vpliven, vendar ni ostal brez kritike. Kritizirali so ga predstavniki znanosti zaradi domnevne metodološke spornosti.¹⁴ Prav tako se z njegovo psihoanalitično interpretacijo niso strinjali nekateri ezoterični misleci, ki so trdili, da so se alkimisti dobro zavedali pomena simbolike in da ni šlo za projekcijo, pač pa za jasno poznano skrivno vedo, izraženo prek simbolov in prispodob ter namenoma prikrivano; pri Velikem delu pa je šlo za dobro poznan in namerno prikrit postopek oziroma za vednost in postopek, ki sta bila zaradi svoje narave izražena prek simbolov.¹⁵

Novejše raziskave so pokazale (in tudi sam sem tega mnenja), da je šlo pri alkimiji za večplasten fenomen. Stvar ni toliko v tem, da bi se motila Jung in Evola ali da bi se motili tisti, ki alkimiji priznavajo le vrednost v smislu protokemije. Pomota je v tem, da tako večplastnega fenomena, kot je alkimija, ni mogoče skržiti na eno samo interpretacijo oziroma »veliko pripoved« (t. i. »grand narrative«). Alkimistična tradicija kljub nespornim skupnim načelom nikakor ni bila monolitna. Znotraj velike tradicije alkimije so obstajale posamezne šole in struje, pa tudi motivi posameznih alkimistov so bili različni.¹⁶ Med alkimisti so bili ljudje, ki so dejansko poudarjali mistične in ezoterične vidike; bili so ljudje, ki so iskali Kamen modrih kot dejansko substanco in vse življenje posvetili temu, da bi jim uspela preobrazba kovin. Pri tem je nedvomno prihajalo do psihičnih projekcij. Bili so ljudje – kot npr. Paracelsus –, ki jih je stvar zanimala z medicinskega vidika. Nekateri pa so, nasprotno, poudarjali predvsem tehnične in naravoslovno-znanstvene vidike. Nekateri alkimisti so bili bolj teoretiki, drugi predvsem praktiki, tretji mistiki. Res je sicer, da je mistični pol po sami definiciji inherenten del alkimije – toda nekateri so ga močno poudarili, drugi so se posluževali le mističnega jezika. Ravno v tem je privlačnost alkimije: v njeni odprtosti, nedoločljivosti in izmikanju jasne opredelitve – z drugimi besedami: v njeni skrivnostnosti.

lutno, za ezoterično duhovnost pa je ključen vmesni svet na t. i. Jakobovi lestvi. 4.) Pomen preobrazbe. Pojem preobrazbe igra pomembno vlogo tako v alkimiji kot pri ezoterični duhovnosti nasploh. 5.) Konkordanca (soujemanje) ene ali več tradicij. 6.) Transmisija. Za zahodno ezoterično tradicijo je značilen koncept prenosa duhovnega znanja, bodisi z adepta na učenca prek iniciacije bodisi prek okultnih redov. Glej Faivre, *Introduction I*, str. xv–xx; Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions*, str. 8–10; Hanegraaff, *Esotericism*, str. 337–338.

⁹ Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions*, str. 8–10; Hanegraaff, *Esotericism*, str. 337–338.

¹⁰ Poboženje: iz grške besede »theopoesis«, kar pomeni pobožanstvenje.

¹¹ Principe in Newmann, *Some Problems*, str. 388–395; Principe, *Alchemy I: Introduction*, str. 13–14.

¹² Alkimija se v starih spisih dejansko imenuje *Ars Sacra*, »Sveta Umetnost«, ali *Ars Magna*, »Velika Umetnost«.

¹³ Prim. Jung, *Alchemical Studies*; Jung, *Psychology and Alchemy*; Jung, *Aion*; Jung, *Mysterium Coniunctionis*.

¹⁴ Principe in Newmann, *Some Problems*, str. 404–408; Principe, *Alchemy I: Introduction*, str. 14.

¹⁵ Prim. Evola, *The Hermetic Tradition*.

¹⁶ Prim. Principe in Newmann, *Some Problems*, str. 419–420.

TEMELJNE ZNAČILNOSTI ALKIMIJE¹⁷

Kot ugotavlja Mircea Eliade, ležijo izвори vseh treh velikih alkimističnih tradicij – kitajske, indijske in zahodne – v človekovi fascinaciji s pridobivanjem in predelavo kovin.¹⁸ Vendar pa se je alkimija kot koherentna ezoterična doktrina na Zahodu izoblikovala v času od 2. stoletja pr. n. št. do 3. stoletja n. št., in sicer v helenističnem kulturnem okolju, zlasti v Aleksandriji. Na nastanek alkimije kot vede so vplivali grška naravna filozofija (zlasti Aristotelova metafizika, fizika in kozmologija) ter gnostični in hermetični nauki – v nekoliko manjši meri pa tudi ideje pitagorejcev in stoikov ter babilonska astrologija. Čeprav je alkimija v svojem dvatisočletnem obstoju prehajala skozi različne historične faze ter se je znotraj nje razvila cela paleta šol in posamičnih struj, je vendarle mogoče govoriti o koherentnosti in zato tudi o alkimiji kot specifični ezoterični vedi. Alkimija temelji na več medsebojno povezanih kozmoloških idejah. Nauk o štirih oziroma petih elementih je razvil Empedokles iz Agrigenta, prevzel in dopolnil pa ga je Aristotel. Nauk o temeljni polarnosti v kozmosu je značilen za starejšo grško filozofijo, v alkimiji pa se pojavi kot komplementarno nasprotje med Soncem in Luno¹⁹ oziroma kasneje kot nauk o dveh temeljnih načelih, žveplu in živem srebru. Kot alternativa se včasih pojavlja nauk o treh načelih: žveplu, živem srebru in arzeniku oziroma soli.²⁰ Prav tako pomemben je nauk o sedmih kovinah (svincu, cinku, srebru, živem srebru, železu, bakru in zlatu), ki so – upoštevajoč hermetično načelo »višje je enako nižjemu« (in obratno) – v soujemanju s sedmimi klasičnimi planeti (Saturnom, Jupitrom, Luno, Merkurjem, Marsom, Venero in Soncem).

Leitmotiv alkimije je ideja o preobrazbi iz nižjega v višje. Preobrazba v klasični alkimiji zajema predvsem kovine, vendar se lahko preobrazba v filozofski ali mistični alkimiji nanaša na karkoli, tudi na človeka ali celotno družbo. Ideja o preobrazbi sloni na aristotelski ideji o smotrnosti vsega, kar je: vse, vključno s kovinami, se giblje proti popolnejši obliki. Ključna

ideja alkimije (in alkimistov) je s pomočjo umetnosti (*ars*) doseči to, česar ni opravila narava (*natura*). Gre pravzaprav za zelo sodobno dilemo: razmerje med znanostjo in naravo.

Preobrazba se izvrši z alkimističnim delom (*opus*). To je imelo dva vidika: praktičnolaboratorijskega in notranjemističnega. Razdeljeno je bilo na več faz: *melanosis* (črna faza), *leukosis* (bela faza), *xanthosis* (rumena faza) in *iosis* (rdeča faza) v helenistični in bizantinski alkimiji oziroma *nigredo* (črna faza), *albedo* (bela faza), *citrinitas* (rumena faza) in *rubedo* (rdeča faza) v latinski alkimiji. Kot vmesni fazi se zlasti v latinski alkimiji pojavljata *viriditas* (zelená faza, pred nastopom albeda) in *cauda pavonis* (pavji rep, zaradi mavrične palete barv).

Ključna predpostavka alkimističnega dela je kovinam odvzeti specifično obliko in jih vrniti v stanje t. i. *materie prime* (prve snovi), ki ustreza stanju čiste potencialnosti in je ontološka podlaga vsega ustvarjenega. Nato je mogoče s posebnimi postopki kovinam »vtisniti« novo specifično obliko. V alkimiji je tako močno prisotna simbolika smrti in ponovnega rojstva, kar je vplivalo tudi na vnos krščanskih mističnih idej v evropsko alkimijo od 14. stoletja dalje.

Že od samega začetka v tradiciji zahodne alkimije ne gre samo za preobrazbo kovin, pač pa za pripravo Kamna modrih oziroma Eliksirja. Kamen modrih deluje kot kozmično zdravilo, saj je tisti agens, ki zmore »odrešiti« kovine in jih preobraziti v srebro oziroma zlato. Poleg preobrazbe kovin ima Kamen modrih tudi druge čudežne učinke, npr. podaljševanje življenja, zmožnost moralne in duhovne regeneracije človeka itd. Ni naključje, da je Kamen modrih že od 14. stoletja dalje tudi metafora za Kristusa in za odrešeno stanje človeka.

Alkimistični teksti podajajo vsebino na različne načine, zelo pogosto v metaforični ali kodirani obliki. Zlasti od 15. stoletja dalje je v latinski alkimiji vse pogostejša bogata tekstualna in vizualna metaforika. Baročni alkimistični kompandiji so včasih prave zakladnice teh enigmatičnih podob, ki jih je mogoče pojmovati kot mandale zahodne ezoterične tradicije.

V historiografiji alkimije se je uveljavila delitev alkimije na več obdobj. Helenistični alkimiji (2. stoletje pr. n. št.–3. stoletje n. št.) je sledila faza bizantinske alkimije (5. stoletje–13. stoletje). Z arabskim zavzetjem precejšnjega dela vzhodnega Sredozemlja in zlasti Aleksandrije se je pričelo obdobje arabske oziroma islamske alkimije (8. stoletje–13. stoletje). Arabci so namreč prevzeli velik del grške oziroma helenistične filozofije; v sklop prevzetih znanj sodijo tudi hermetične vede: alkimija, astrologija in magija. Prek islamskih učenjakov je alkimija našla svojo pot v latinsko Evropo. Najpomembnejša središča prenosa znanj so bila Toledo v Španiji ter Sicilija in južna Italija. Prva alkimistična dela, pisana v latinščini, so bila tako prevodi, prevajalci pa skoraj izključno menihi. Proti koncu 13. stoletja so se pojavila prva

¹⁷ Ker gre le za kratek esejski prikaz, sprotne citiranja v tem razdelku ne uporabljam. Posamezni avtorji so navedeni v seznamu literature na koncu prispevka. Za daljši prikaz alkimistične strukture in zgodovine glej Žvab, Alkimija: struktura in zgodovina; Žvab, Tradicija alkimije na Zahodu in na Slovenskem.

¹⁸ Eliade, *The Forge and the Crucible*.

¹⁹ Sonce in Luna kot simbola za temeljni komplementarni sili v kozmosu sta navzoča že v Smaragdni plošči, ki izvira iz helenističnega obdobja.

²⁰ Nauk o treh načelih najdemo pri arabskem alkimistu Rha-zesu iz 9.–10. stoletja in v *Summa perfectionis magisterii*, pomembnem latinskem alkimističnem delu iz ok. 1280. Na novo ga je v 16. stoletju utemeljil Paracelsus. Oddelje je ta nauk v evropski alkimiji komplementarna alternativa nauku o dveh načelih. Tri načela se pogosto vzporejajo s telesom (sol), dušo (žveplo) in duhom (živo srebro). Glej Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions*, str. 77 in Haage, *Alchemy II: Antiquity – 12th Century*, str. 29.

neodvisna alkimistična dela. Med njimi velja zaradi njihovega vpliva na razvoj alkimije omeniti zlasti dve: *Summa perfectionis magisterii*²¹ in *Pretiosa Margarita novella*.²² Slednje je pomembno zlasti zato, ker je v zahodni latinski alkimiji prvo, ki v alkimijo vnese krščanske mistične ideje. Za pripravo Kamna modrih je potrebna Božja Milost, Kamen modrih pa je vsaj implicitno enačen s Kristusom. Od 14. stoletja dalje postaja krščanska simbolika v alkimiji vse pogostejša: alkimistični opus se primerja s Kristusovim pasijonom (križanje, smrt in vstajenje), sam Kamen modrih pa postane metafora za Kristusa. Tovrstna mistična alkimija, katere namen je predvsem notranja preobrazba človeka in manj preobrazba kovin, se je razcvetela zlasti v času baroka.

Odnos Cerkve in oblasti do alkimije je bil kompleksen. Dandanes velja nekaj takega kot truizem, da je bila alkimija preganjana kot heretična praksa. Temu še zdaleč ni bilo tako. Cerkveni učenjaki so ločili med naravno magijo, ki je bila pod določenimi okoliščinami dopustna, in ceremonialno ali »diabolično« magijo, ki pa je bila dejansko obsojana in preganjana. Alkimija je – tako kot npr. optika ali astrologija – spadala v domeno naravne magije in s strani Cerkve ni bila nikdar eksplicitno preganjana, čeprav je res, da so številni cerkveni pisci do nje zavzeli odklonilno stališče. Hkrati je alkimija v času od visokega srednjega veka do baroka sprožala vrsto razprav o razmerju med znanostjo (*scientia*) oziroma umetnostjo (*ars*) in naravo (*natura*). Šlo je za diskusijo o tem, kolikšni so moč, domet in vloga znanosti – kar je pravzaprav zelo sodoben problem. Ko se je alkimija v 15. stoletju razširila tudi med plemiče in meščane, so jo oblasti občasno prepovedovale, toda te prepovedi so imele predvsem namen preprečevanja zlorab, goljufij in nesreč, ne pa preganjanja alkimije kot heretične doktrine. Alkimija – kot ezoterična kozmologija – same sebe namreč nikdar ni pojmovala kot alternativno religijo ali filozofijo, pač pa kot njuno dopolnilo.

Alkimija je doživela velik razcvet v renesansi, ki sovpada z renesančnim navdušenjem nad hermetizmom, kabalo in okultnimi vedami na splošno. Eden ključnih reformatorjev alkimije je bil Phillipus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim, bolj znan kot Paracelsus (1493–1541). Postavil je doktrino o *tria prima*: vse v naravi je sestavljeno iz žvepla, živega srebra in soli. Njegov vpliv je bil velik tako na razvoj tedaj porajajočih se naravoslovnih znanosti kot

tudi na mistično alkimijo, ki se je pričela oblikovati v poznem 16. in zgodnjem 17. stoletju ter je bila v tesni povezavi z rožnim križarstvom in krščansko teozofijo. Rožni križarji – najbolj znana zagovornika sta bila Michael Maier (1568–1622) v nemških deželah in Robert Fludd (1574–1637) v Angliji – so razvili tip filozofske alkimije, ki pa ni zanemarjala laboratorijskega dela; predmet preobrazbe je bil predvsem človek. Krščanska teozofija, katere začetnik je bil Jakob Böhme (1575–1624), je laboratorijsko alkimijo opustila in alkimijo pojmovala izključno mistično: alkimistična preobrazba je preobrazba človeka iz padlega v bogoliko (ali kristoliko) stanje, Kamen modrih pa je prisposoba za Kristusa in odrešenega človeka. Vpliv obeh struj je bil velik zlasti v 17. in 18. stoletju. Rožnokrižarstvo in teozofija sta tvorila neke vrste »tretjo pot« med katoličani in protestanti; številni privrženci teh struj so se zavzemali za versko toleranco, napredek znanosti in splošni moralni dvig človeštva.

18. stoletje je bil v Evropi čas rožnokrižarskih in prostožidarskih skrivnih društev. Tudi simbolika spekulativnih prostožidarskih lož, ki so pospešeno nastajale v 18. stoletju, je prepletena z alkimistično simboliko. V 50. letih 18. stoletja je bil v nemških deželah ustanovljen red Zlatega in Rožnega križa (*Gold- und Rosenkreutz*). Člani, med katerimi je bil tudi pruski kralj Friderik Viljem, so preučevali kabalo, alkimijo in magijo. Sredi razsvetljskega 18. stoletja je alkimija paradoksalno doživela nov vzpon, alkimistične ideje iz tega časa pa so za nevarnega bralca precej bizarne. Vključujejo namreč tudi delo na človeških izločkih, saj je človeško telo najboljši alkimistični laboratorij.

Ob izteku 18. stoletja, zlasti pa v 19. stoletju, je alkimija postala predmet zasmeha. Bila je očrnjena kot praznoverje in njeno praktično vlogo je prevzela znanstvena kemija. Kljub temu so alkimijo pri življenju ohranjali posamezni entuziasti, ki so razumeli, da je na prvem mestu skrivni nauk o kozmosu in človeku. (Zanimivo je, da so bili številni alkimisti iz 19. stoletja tudi uspešni znanstveniki v modernem smislu!) Sredi 19. stoletja je prišlo do t. i. spiritualistične interpretacije alkimije. Carl Gustav Jung je alkimijo pojmoval kot obliko individuacije, projicirano v kemične spremembe; Mircea Eliade je poudarjal njen misterijski in soteriološki značaj, medtem ko so tradicionalisti njeno vlogo videli v odrešitvi človeka od podvrženosti smrti. V 60. letih 20. stoletja je alkimija – večkrat povsem iztrgana iz historičnega, družbenega in kulturnega konteksta – doživela vrsto interpretacij in preinterpretacij.

Nekako v tem času so se pojavili tudi resni akademski poskusi, da bi alkimijo ugledali v realni luči. Nov zagon je sledil ob koncu 20. stoletja, z ustanovitvijo stolic za študij zahodne ezoterične tradicije na nekaterih prestižnih evropskih univerzah. Postajalo je vse bolj očitno, da alkimija kljub široki koherenosti idej ni bila monolitna tradicija in da je treba

²¹ Spis je nastal okoli leta 1280. Čeprav je za avtorja dolgo veljal Geber (Jabir ibn Hayyan), novejša spoznanja govorijo v prid avtorstva italijanskega frančiškana Pavla iz Tarenta. Delo je pisano v treznem sholastičnem slogu. Pisec zagovarja korpuskularno teorijo o snovi in teorijo o dveh oziroma treh temeljnih kozmoloških načelih: žveplu, živem srebru in arzeniku. Glej Buntz, *Alchemy III: 12th/13th – 15th Century*, str. 29.

²² Delo je bilo napisano okoli leta 1330 v Pulju v današnji Istri. Avtor je bil italijanski zdravnik Petrus Bonus iz Ferrare.

posamezna obdobja, struje, šole in posamične avtorje obravnavati v njihovem historičnem, družbenem, kulturnem in tudi osebnem kontekstu; predvsem pa je treba izhajati iz branja alkimističnih del samih, in sicer v izvornih jezikih. Ta pristop se je izkazal za zelo plodnega in je temelj vsem resnim sodobnim študijam te vede.

ALKIMIJA V HABSBUŠKIH DEŽELAH 16. IN 17. STOLETJA

16. stoletje bi lahko po vsej pravici imenovali čas, ko se je oblikovalo to, kar je dandanes v akademskih krogih znano kot »zahodna ezoterična tradicija«. Začetki segajo že v 15. stoletje, ko je Marsilio Ficino na pobudo firenškega kneza Cosima Medicija prevedel hermetične spise in s tem sprožil val navdušenja nad hermetizmom, ki je imel odločilen vpliv na miselnost renesanse in baroka. Pico della Mirandola je približno v istem času utemeljil krščansko kabal²³. Reformacija je pozornost za nekaj časa obrnila v drugo smer, toda po augsburški verski pomiritvi in tridentinskem koncilu je zanimanje za okultne vede ponovno oživelo. Velik pomen sta imela osebnost in delo Paracelsusa, ki je utemeljil novo smer tako v medicini kot v alkimiji, predvsem v Avstriji in nemških deželah pa je njegov nauk – in njegove izpeljave – zastopalo veliko pristašev. Vsekakor velja omeniti tudi revolucijo v astronomiji, ki so jo izpeljali Kopernik, Kepler in Tycho Brahe. Navdušenje nad hermetičnimi vedami je bilo tako eden od dejavnikov, ki je vplival na znanstveno revolucijo 17. stoletja.

Prvo polovico 16. stoletja je v nemških deželah vsaj z vidika medicine in alkimije, pa tudi okultnih ved, zaznamoval Paracelsus (1493–1541). Njegovo razburkano, ikonoklastično, predvsem pa izjemno ustvarjalno in plodno življenje odraža barvitost in nemir dobe. Za seboj je pustil množico spisov. Njegov nauk je težko opredeliti, ker je izjemno kompleksen in sega na področja medicine, antropologije, teologije, alkimije, magije itd. Je, skratka, oblika »totalne filozofije«.²⁴

Paracelsusova dela so po smrti zbrali njegovi učenci. Nastalo je več izdaj, ki so vključevale tudi psevdoepigrafske spise.²⁵ Med njimi je bila najobsežnejša in najbolj avtoritativna Huserjeva izdaja, ki je izšla v Baslu leta 1589. Paracelzianizem – naravoslovno in filozofsko gibanje, temelječe na Paracelsusovem nauku – je močno zaznamoval čas zgodnjega baroka v nemških in avstrijskih deželah. Kakor je bil ikonoklast Paracelsus sam, je bilo ikonoklastično tudi gibanje, ki je dobilo ime *kemiatrija* oziroma *jatrokemija*. Paracelsusovo poudarjanje nove alkimije in nove medicine, velika vloga magičnih teorij in praks ter njegove lastne, sicer izjemno lucidne, toda za nevajenega bralca skrajno bizarne teorije so povzročile, da je biti privrženec Paracelsusa pomenilo nekaj takega kot biti intelektualni disident. Paracelsus je leta 1596 prišel na indeks prepovedanih knjig, zato so privrženci njegovega nauka prihajali predvsem iz protestantskih dežel, toda tudi katoliških učenjakov prepoved ni motila, da ne bi preučevali *Theophrastie sancte*.²⁶ Gibanje je ostalo močno, se v zgodnjem 17. stoletju občasno povezovalo z rožnim križarstvom in imelo določen vpliv na krščansko teozofijo, nato pa postopno postalo intelektualna kuriozitet, dokler niso na pomen Paracelsusa znova opozorili antropozofi, zlasti pa Carl G. Jung.²⁷

Že od časa Maksimiljana I. je bila za Habsburžane značilna naklonjenost okultnim vedam, zlasti alkimiji, tudi zaradi njene praktične uporabnosti.²⁸ Okultnim vedam, zlasti alkimiji, je bil še posebej naklonjen habsburški cesar Rudolf II. (1552–1612). Rudolf II. je leta 1575 postal češki kralj, naslednje leto pa rimski cesar. Svoj dvor je z Dunaja preselil v Prago. Za politiko se ni veliko zanimal, pač pa je bil velik pokrovitelj umetnosti in znanosti. Na njegovem dvoru so delovali številni slikarji in znanstveniki tistega časa, med njimi Johannes Kepler in Tycho Brahe. Čeprav katoličan, je slovel po strpnosti do različnih veroizpovedi tistega časa. V svojem kabinetu čudes na praških Hradčanih je zbral izjemno zbirko knjig in umetnin. Njegovo poglavitno zanimanje pa je veljalo alkimiji. Imel je

²³ Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions*, str. 46.

²⁴ Paracelsusov sestoji iz več medsebojno povezanih idej. *Lumen naturale* je človekova intuitivna zmožnost spoznavne, pomensko blizu antični gnozi, vendar predvsem v kozmološkem in naravoslovno-spoznavnem smislu. Luči narave je komplementarna *lumen Christi*. Paracelsus tako vzpostavi dva spoznavna reda: red narave in red vere oziroma Milosti. Koncept *Yliaster* (iz hyle – snov in aster – zvezda; torej »zvezdna snov«) pomeni stanje sveta pred stvarjenjem. Je matrica, iz katere je nastal svet, in do določene mere ustreza starogrškemu pojmu Kao-sa. *Archeus* je uravnavajoče in kreativno načelo, delujoče tako v posameznih rečeh kot v svetu vobče. *Archeus* v človeškem telesu se imenuje *Vulcanus*; ima bolezní nasprotujočo vlogo. Veliko vlogo Paracelsus pripisuje *Gestirnu* oziroma nevidnemu mediju, prek katerega se udejanja vpliv planetov in zvezd. *Gestirn* je učitelj, ki prekaša vsakega človeškega učitelja razen Kristusa. Ključna za nadaljnji razvoj alkimije je njegova teorija o *tria prima*: žveplu, živem srebru in soli. Naloga alkimije ni toliko v transmutaciji kovin, temveč bolj v pripravi *arcan* –

skrivnih zdravil. Alkimija je eden od štirih stebrov medicine: drugi trije so filozofija, astronomija (oziroma astrologija) in etika. Paracelsus je zavrnil antično učenje, da bolezní povzroča nepravilna razporeditev štirih človeških sokov. Namesto tega je v svojem zgodnjem delu Volumen Paramirum navedel pet dejavnikov bolezní: *ens astrorum*, *ens venendi*, *ens naturale*, *ens spirituale* in *ens Deale* (Soukup, *Chemie in Österreich*, str. 237–241). V svojih delih je Paracelsus alkimijo iz pretežno ezoteričnega naravoslovja povzdignil v filozofsko doktrino, ki zajema tudi človeka. V tem pojmovanju alkimije se skrivajo nastavki za mistično alkimijo, ki se je – v precejšnji meri pod vplivom Paracelsusove misli – postopno razvila v drugi polovici 16. stoletja, zlasti pa je cvetela v 17. in 18. stoletju.

²⁵ Šele Andreas Libavius (ok. 1550–1616) je pričel razlikovati med spisi Paracelsusa samega in t. i. novoparacelzističnimi spisi.

²⁶ Moran, *Paracelsianism*, str. 915–922; tudi Soukup, *Chemie in Österreich*, str. 251–307.

²⁷ Jung, *Alchemical Studies*, str. 109–189.

²⁸ Evans, *Das Werden*, str. 257–259.

Ena od klasičnih alkimističnih simbolnih podob iz dela tirolskega paracelzista Stephana Michelspracherja *Cabala: Spiegel der Kunst und Natur: in Alchymia* (prvič izdano leta 1615 v Augsburgu). Michelspracherjevo delo sodi v sklop filozofske in mistično-paracelzistične alkimistične usmeritve. Podoba je izjemno kompleksna in prikazuje t. i. »goro filozofov«. V njej je »palača filozofov«, do katere vodijo stopnice, na katerih je naznačenih sedem ključnih (al)kemičnih procesov. V palači sta Sončni kralj in Lunina kraljica, simbola za žveplo in živo srebro, pa tudi za rdečo in belo obliko Kamna modrih (in lahko tudi za marsikaj drugega...). Na pobočju gore stojijo planeti, in sicer na desni strani gore solarni (Venera, Mars, Sonce), na levi strani gore lunarni (Saturn, Jupiter, Luna). Na vrhu gore stoji Merkur, ki je prikazan kot androgin. Palačo obkrožajo znamenja zodiaka in simboli za kemične spojine. Alkimist z zavezanimi očmi išče pot v palačo modrih, do katere vodi (prečudno dovolj!) zajčja luknja (Michelspracher, *Cabala*, str. 25).

lasten alkimistični laboratorij, na njegovem dvoru pa so delovali alkimisti Martin Ruland, Heinrich Khunrath, Michael Maier, Michael Sendivogius, Nicholas Bernaud in Oswald Croll. Prago, ki je v tistem času slovela kot središče okultnih ved *par excellence*, sta obiskala tudi angleški učenjak in mag John Dee in njegov pomočnik Edward Kelley, ki ga je cesar povzdignil v plemiški stan.²⁹

²⁹ Godwin, Rudolf II. of Habsburg, str. 1021–1022; tudi Soukup, *Chemie in Österreich*, str. 343–389.

Nič nenavadnega ni, da se je cesarjevo zanimanje za okultne vede preneslo na druge plemiče in podložnike. Če k temu prištejemo še Paracelsusove ideje, pojav rožnokrižarskih manifestov in posledično rožnokrižarsko »mrzlico«, ki je zajela celotno Evropo, je mogoče čas pred tridesetletno vojno imenovati zlato dobo alkimije in okultnih ved. Iz že omenjenih razlogov je bilo to navdušenje še posebej izrazito v nemških in habsburških deželah, katerih del je bila tudi Kranjska. Tridesetletna vojna, ki je namesto ruđolfske strpnosti prinesla fanatično sovraštvo in v

nemških deželah povzročila neizmerno opustošenje, je povzročila sicer začasno prekinitev, vendar pa je navdušenje nad okultnimi vedami trajalo še celoten barok. Če je bil čas na prelomu iz 16. v 17. stoletje alkimiji najbolj naklonjen, pa je vrhunec (tudi na Kranjskem) doživela v drugi polovici 17. stoletja. Morda ni naključje, da je bil to čas množičnih čarovniških procesov.³⁰ Alkimija, astrologija in t. i. učena magija so bile omejene na višje sloje in meščanstvo, čarovništvo pa je bilo pretežno v domeni preprostega ljudstva. Na razmah magije med preprostim ljudstvom in posledične čarovniške procese je morda mogoče gledati kot na izraz splošnega zanimanja za okultne vede v tej dobi, ki so, kadar so bile v domeni nižjih slojev, pri višjih slojih povzročile preplah, medtem ko so med plemiči in višjimi sloji imele povsem legitimno mesto.

V 17. stoletju je bila v katoliških deželah cerkvena dogma pogoj *sine qua non*.³¹ A medtem ko je preprosto ljudstvo sledilo kodeksu stroge katoliške discipline, ki jo je udejanjala duhovščina, je elita sledila svojemu lastnemu kodeksu, ki seveda ni bil nezdružljiv s katolištvom. V 16. in 17. stoletju je nastala izrazita plemiška kultura. Plemiči so vse večje mesto dajali izobrazbi, ki je postala vsaj tako pomembna kot vojaška spretnost v prejšnjih stoletjih. Številni plemiči so si omislili bogate knjižnice. Med knjižnicami je seveda prednjačila dunajska, ki se je po nakupu knjižnice Fuggerjev še povečala. Bila je svojevrsten odraz moči in veličine habsburškega dvora. Vendar pa knjižnica marsikaterega plemiča ni zaostajala za dunajsko. Velike reprezentativne knjižnice so zbrali plemiči Lobkowitz, Liechtenstein, Eggenberg, Kirchberg in Sternberg. V teh knjižnicah okultna dela niso bila redkost – na knjižnih policah so stala skupaj z deli o teologiji, pravu, matematiki in naravoslovju.³²

Poleg knjižnic so postali popularni tudi t. i. kabineti čudes: t. i. *Wunderkammer*, *Kunstkammer* ali *Shatzkammer*.³³ V teh predhodnikih današnjih muzejev so bile zbrane različne kuriozitet: poleg knjig so bile razstavljene antične starine, slike in umetnostni predmeti; minerali, rastline in živali (v skladu s pojmovanjem o treh naravnih »kraljestvih«: mineral-

nem, rastlinskem in živalskem); orožje in zanimivi tehnični predmeti (tehnične kuriozitet); etnografski predmeti in eksotične zanimivosti – npr. samorogov rog. Kabineti čudes so bili svojevrstno obeležje renesančnega in baročnega pojmovanja identitete mikrokozmosa in makrokozmosa, saj je zbirka predstavljala svet v malem.³⁴ Tovrstne zbirke so nastale tudi na Kranjskem: med njimi sta bili najpomembnejši zbirka grofov Turjaških na gradu Turjak, v Žužemberku in v Auerspergovi palači v Ljubljani ter Valvasorjeva zbirka na Bogenšperku. Manjše zbirke so si v času baroka omislili tudi nekateri drugi kranjski plemiči.³⁵ Kolikšen delež so v teh zbirkah zavzemali predmeti, eksplicitno povezani z alkimijo in okultnim, je vprašanje: vendar pa sam zasnovni koncept tovrstnih zbirk med drugim odraža tudi hermetični pogled na svet.

Značilnost baročne kulture je tudi razvoj nove znanosti. Na univerzah tega časa sta še vedno kraljevala Platon in Aristotel, vendar pa je renesančni hermetizem pomembno oblikoval baročno misel. *Nauk o analogiji med mikrokozmosom in makrokozmosom je po pravici mogoče imenovati leitmotiv filozofske misli tega časa*.³⁶ Nova znanost se je uveljavljala postopno. Trajalo je kar nekaj časa, da se je revolucija, ki jo je v astronomiji izpeljal Kopernik, prijela. Ptolomejski geocentrični sistem se je še dolgo obdržal. Tako neka grafika v Kircherjevem delu *Iter extaticum*³⁷ iz leta 1671 prikazuje šest alternativnih modelov sončnega sistema: ptolomejskega, platonskega, egiptovskega, sistem Tycha Bracheja, delni sistem Tycha Bracheja in kopernikanski sistem.³⁸ Med naravoslovci, ki so izpeljali to, kar danes imenujemo »znanstvena revolucija«, so bila okultna stremjenja zelo pogosta. V določenem obdobju svojega življenja se je nad rožnokrižarstvom navduševal celo trezni Rene Descartes (sic!), a ko mu rožnih križarjev ni uspelo najti, je okultnim vedam obrnil hrbet in se posvetil racionalistični filozofiji.³⁹

Vendar pa je pojmovanje, ki bi v okultnih stremljenjih znanstvenikov in učenjakov tega časa hotelo videti le prežitek napol minule dobe, neke vrste praznoverno ostalino srednjega veka, ki spričo nove znanstvene revolucije še ni povsem izginila, povsem napačno. Okultna filozofija je bila integralni del baroka in pogled, ki bi želel v Newtonovi alkimiji videti praznoverno hibo tega velikega moža, dela krivico Newtonu samemu, ki je alkimijo jemal zelo resno – o tem pričajo njegovi zasebni dnevniki in dejstvo, da je rezultate svojih poskusov razkrival le zaupnim

³⁰ Košir in Tratnik-Volasko, *Čarovnice*, str. 160, 186–187.

³¹ Nekoliko drugače je bilo v protestantskih deželah: v predelih današnje osrednje in severne Nemčije, na Nizozemskem, v Angliji in deželah severne Evrope. Toda tudi tam je včasih prišlo do pojavov verskega fanatizma, kar npr. lepo izpričuje primer mistika Jakoba Böhmeja (1575–1624), ki je imel zaradi svojih nekonvencionalnih idej precejšnjo težavo s protestantskimi verskimi predstavniki. Glej Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions*, str. 95.

³² Evans, *Das Werden*, str. 227–230.

³³ Sprva so kabineti čudes nastajali v renesančni Italiji, v 16. in 17. stoletju pa tudi v Franciji, Angliji, na Nizozemskem in Nemškem ter v habsburških deželah. V slednjih je najbolj slovela zbirka cesarja Rudolfa II. na Hradčanih v Pragi. Znane so bile tudi druge: tako npr. zbirka Ferdinanda II. Tirolskega na gradu Ambras pri Innsbrucku. Glej Hudalet, *Slovenski muzeji in etnologija*, str. 33–39.

³⁴ Prav tam, str. 33–44.

³⁵ Prav tam, str. 49–51, 58–70.

³⁶ Evans, *Das Werden*, str. 233.

³⁷ Delo je izšlo že leta 1656 kot *Itinerarium Extaticum*, v naslednjih dveh izdajah (1660 in 1671) pa kot *Iter Extaticum*.

³⁸ Roob, *Alchemy & Mysticism*, str. 49.

³⁹ McIntosh, *The Rosicrucians*, str. 50.

prijateljem.⁴⁰ Veliko bolj upravičeno je pojmovanje Yatesove, ki v okultni filozofiji vidi poglavitno gonilo znanstvene revolucije in *njen integralni del*.⁴¹

Tudi odnos Cerkve do okultnih ved in alkimije ni bil tako enostranski, kot se običajno prikazuje. Na eni strani je šlo za to, da so cerkveni učenjaki ločili med t. i. naravno magijo, kamor je v širšem smislu spadala tudi alkimija in ki je bila dopustna, in diabolično magijo, ki je bila obravnavana ne samo kot herezija, pač pa tudi kot zločin.⁴² Hkrati je bilo, kar se okultnih ved tiče, v tem času prisotno že omenjeno razlikovanje med višjimi sloji in učenjaki na eni ter preprostim ljudstvom na drugi strani. Kar se tiče prvih, je bilo ukvarjanje z okultnimi vedami vsaj dopustno, v primeru preprostega ljudstva pa je bilo ukvarjanje s čarovništvom pojmovano kot zločin in temu primerno kaznovano.

Med cerkvenimi učenjaki so bili taki, ki so se ukvarjali z okultnimi vedami. V času baroka je kot nesporna avtoriteta na tem področju slovel jezuit Athanasius Kircher (1602–1680). Bil je poliglot in polihistor, ki se je ukvarjal z vsemi tedanjimi vedami: astronomijo, matematiko, mineralogijo, jezikoslovjem itd. Bil je pionir egiptologije, zanimali pa sta ga tudi alkimija in magija. Čeprav ga je zanimala, o alkimiji ni imel najboljšega mnenja.⁴³ Obsojal jo je tudi španski jezuit Martin del Rio.⁴⁴

Kljub obsodbam nekaterih cerkvenih učenjakov je popularnosti alkimije v avstrijskih deželah v času baroka botrovalo dejstvo, da so se za okultne vede in zlasti za alkimijo zanimali tudi Habsburžani. Med habsburškimi cesarji je bil po zanimanju za okultno najbolj znan Rudolf II., v nekoliko manjši meri pa so to zanimanje gojili tudi Ferdinand II., Ferdinand III. in Leopold I. Zanimanje za alkimijo so gojili tudi številni plemiči.⁴⁵

Alkimija je postala ne samo sestavni del baročne kulture, pač pa tudi del reprezentacije avstrijskega (habsburškega) dvora. Plemiči in vladarji so bili pogosto pokrovitelji alkimije in mecen alkimistov, ki so delovali na njihovih dvorih. Na dvoru Leopolda I. so tako delovali avguštinski menih Wenzel Seiler (1648–1681), ki je meniško haljo zamenjal z alkimističnim laboriranjem; skrivnostni adept Johannes De Monte Snyders; Johann Joachim Becher (1635–1682), ki se je izkazal tudi kot gospodarstvenik; in neapeljski pustolovec Domenico Emanuele Caetano, samozvani »grof« Ruggiero (ok. 1670–1709), ki je, potem ko so ga razkrinkali kot goljufa, končal na z umetnim zlatom oblepljenih vešalih.⁴⁶ Pokrovitelj-

stvo vladarjev je imelo več razlogov: privlačnost alkimije kot take, upanje na pridobitev zlata in praktični interesi. Številni alkimisti so namreč posedovali znatno kemično in metalurško znanje, ki je prišlo prav v rudarski tehnologiji, razvijajoči se kemični industriji, farmaciji in še marsikje.

Posebna značilnost baročne alkimije so poročila o uspešnih preobrazbah. Ena najbolj znanih se je dogodila v Pragi leta 1648. Johann Konrad Richthausen je v prisotnosti cesarja Ferdinanda III. tri funte živega srebra z rdečim praškom preobrazil v dva in pol funta zlata. Del zlata je bil uporabljen za izdelavo spominske medalje, na kateri je na eni strani podoba Hermesa z liro in kaducejem, na drugi strani pa je napis: *Raris haec ut hominibus nota est ars. Ita raro in lucem prodit. Laudetur Deus in aeternum qui partem infinitae suae scientiae abiectissimis suis creaturis communicat*.⁴⁷ Richthausna je cesar Ferdinand III. povzdignil v plemiški stan z nazivom »baron von Chaos«. Postal je vodja kovnice na Dunaju in kasneje nadzornik rudnikov na Ogrskem.⁴⁸ Leta 1660 je potujoči alkimistični adept Johannes de Monte Snyders na Dunaju z enim zrnom svoje tinkture en funt svinca preobrazil v zlato. Monte Snyders je uspešne preobrazbe leta 1666 demonstriral v Lyonu (tej je bil priča tudi Valvasor) in leta 1667 v Aachnu. Johannes de Monte Snyders je bil eden najbolj znanih alkimistov baročne dobe in avtor dveh kemičnih traktatov, ki so jih brali tudi kranjski alkimisti.⁴⁹ Že omenjeni menih alkimist Wenzel Seiler je leta 1677 v prisotnosti cesarja Leopolda I. v zlato preobrazil sedem kilogramov težak srebrn medaljon, ki je še danes na ogled v Kunsthistorisches Museum na Dunaju.⁵⁰ O uspešnih preobrazbah je poročal tudi Nizozemec Johann Baptista van Helmont. Alkimistične preobrazbe so bile svojevrsten dokaz resničnosti alkimije, ki je v času, ko je že izgubljala svoj numinozni naboj, potrebovala take otipljive dokaze. Hkrati so bile te preobrazbe del baročne kulture, ki je ljubila teatraličnost, dramo in vse, kar je dišalo po čudežnem.

BAROČNA ALKIMIJA NA KRANJSKEM

V drugi polovici 16. in v začetku 17. stoletja je bila Kranjska s priključenimi pokrajinami, Krasom, Slovensko marko, Metliko in avstrijsko Istro,⁵¹ kot

⁴⁰ Dobbs, *The Foundations*, str. 6–24.

⁴¹ Yates, *The Rosicrucian Enlightenment*; Yates, *Giordano Bruno*.

⁴² Fanger in Klaasen, *Magic III: Middle Ages*, str. 726–727; glej tudi Newmann, *Promethean Ambitions*.

⁴³ Evans, *Das Werden*, str. 230.

⁴⁴ Južnič, *O zgodnjih*, str. 102.

⁴⁵ Evans, *Das Werden*, str. 257–259.

⁴⁶ Prav tam, str. 259–262; tudi Soukup, *Chemie in Österreich*, str. 438–451.

⁴⁷ »Ta umetnost je redko poznana ljudem in redko pride na dan. Hvaljen naj bo Bog na veke, ki jo po svoji neskončni vednosti svojim ponižnim stvaritvam posreduje.«

⁴⁸ Soukup, *Chemie in Österreich*, str. 429–430.

⁴⁹ Prav tam, str. 439.

⁵⁰ Prav tam, str. 438.

⁵¹ V času od 14. do 17. stoletja (in morda tudi kasneje) je bila alkimija zelo živa tudi v Istri. Nedvomno ima častno mesto med istrskimi alkimisti Petro Bono iz 14. stoletja. Petro Bono je avtor dela *Pretiosa margarita novella*, ki skupaj z Gebrovo *Summa perfectionis magisterii* velja za klasično delo alkimistične literature. Delo je napisal, ko je bil zdravnik v Pulju v provinci Istri, kasneje pa je doživel več izdaj. Bonovo delo je v historiografiji alkimije pomembno zato, ker je prvo, ki v la-

del Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti v okviru posebne habsburške dinastične tvorbe Notranje Avstrije (1564–1619). Sem so spadale še Štajerska, Koroška, Goriška ter mesti Trst in Reka. Notranjeavstrijska prestolnica je bil Gradec, kjer so bili ustanovljeni posebni centralni uradi. Zunaj tega dinastičnega okvira je bilo le slovensko prebivalstvo v Beneški republiki in Prekmurju.⁵² Omenjene dežele so torej sodile v srednjeevropski kulturni krog. Vendar so bile razmere v slovenskih deželah v primerjavi z nemškimi deželami in ostalo Avstrijo nekoliko specifične. 16. stoletje je bilo za slovenske dežele zelo buren čas. To je bil čas turških vpadov, ki so vsaj na Kranjskem prenehali šele ob koncu 16. stoletja. Dežele so zaznamovali tudi veliki kmečki upori ter reformacija in z njo povezana protireformacija, ki je bila dokončno izvedena šele leta 1625. Svoje je prispevala tudi gospodarska kriza, ki je na začetku 17. stoletja zajela vse avstrijske dežele.⁵³

Morda v burnih dogajanjih tega časa tiči dejstvo, da so o alkimiji v slovenskih deželah v 16. stoletju podatki skopi. Veliko več podatkov je iz druge polovice 17. stoletja. Po zaslugi alkimističnega zanimanja cesarja Ferdinanda III. in zlasti cesarja Leopolda I. je alkimija postala modna tudi v slovenskih deželah. Žalostno dejstvo tega časa pa je, da v drugi polovici 17. stoletja tudi čarovniški procesi na Slovenskem dosežejo svoj višek. Medtem ko so se plemiči in meščani pridno ukvarjali z okultnimi vedami, je bila vsakršna tendenca preprostega ljudstva v smeri okultnega strogo preganjana. Pri tem se mi zdi smiselno opozoriti na dvoje. Najprej: slovenski prostor je bil (z vidika okultnih ved, pa tudi sicer) neke vrste periferija. Pomembna središča preučevanja okultnih ved tega časa – in zlasti alkimije – so bila rudarska središča, predvsem velika mesta osrednje, zahodne in južne, nekoliko manj tudi severne in vzhodne Evrope. Alkimija se je v teh mestih razvijala pod okriljem bogatih mecenov, za kar v historiografiji alkimije obstaja

poseben izraz: *Fürstenalchemie* (»knežja alkimija«).⁵⁴ Hkrati so bile »višje« oblike okultnih stremeljenj lažje sprejete s strani tako Cerkve kot tudi intelektualne elite, saj (kot že povedano) niso pomenile heretične alternative, pač pa prej dopolnilo – ali, recimo temu: alternativno razlago – obstoječemu nauku in miselnim tokovom.⁵⁵

Plemiči, izumitelji, zdravniki in knjigotržci

Z alkimijo se je v 60. letih 16. stoletja ukvarjal Janez Krstnik Seebach, sin ljubljanskega škofa Petra Seebacha. Ohranjeni so računi ljubljanskega trgovca Roringerja, ki mu je v letih 1566–67 priskrbel veliko steklenih posod »per alchymistische wasser«, žvepla, vitriola, solitra in galuna.⁵⁶ Vizitacija škofa Bizancija leta 1581, ki je po župniščih na Kranjskem iskala heretične knjige, je v Šmarju odkrila dve knjigi Kornelija Agrippe,⁵⁷ ki sta obravnavali okultne vede, v Šentrupetu pa Antisbergerjevo *Geomantijo*. Za kabalo se je zanimala mekinjska opatinja Suzana Gornjegrajska. V prvih desetletjih 17. stoletja se je za okultne vede zanimal nekdo iz družine Turjaških, o čemer prča Trithemiusova *Steganographia*⁵⁸ v turjaški knjižnici.⁵⁹

Alkimija se je prilagajala tedanjim gospodarskim in vojnim potrebam. 20. septembra 1596 je Gregor Corissa iz Ljubljane nadvojvodi Ferdinandu in vicedomu v Ljubljani poslal dopis na treh straneh o izumu ognjene krogle Joachima Turekha, ki je bil verjetno prav tako Ljubljančan. Ognjeno kroglo naj bi bilo mogoče uporabiti na sto miljah razdalje, postavili pa bi jo lahko tako, da bi delovala po 24 urah. Od sebe je dajala močan ogenj.⁶⁰

Za alkimijo se je zanimal tudi Valvasorjev stric Adam pl. Valvasor. V lasti je imel tri knjige španskega poznavalca magije in demonologa Martina del Ria,⁶¹

tinsko alkimijo uvaža pojem Božje Milosti in Kamen modrih enači s Kristusom (Paušek-Baždar, Alkimija, str. 119–121). V zgodnjem 15. stoletju je v Kopru deloval slovničar Daniel iz Justinopolisa (tj. Kopra), ki je napisal pesem o Kamnu modrih (Paušek-Baždar, Neka alkimijska, str. 149). Koprčan Ivan Bratti je leta 1590 v Benetkah objavil delo *Discorso della Vecchia et Nuova Medicina, Nel quale si ragiona delle cose ritrovate a nostri secoli, et particolarmente dell' Oro Artificiale. Dell'Eccellentis. D. delle Arti M. Giovanni Bratti Iustinopolitano*. V svojem spisu Bratti razpravlja o napredku znanja in dragocenosti medicinske veščine ter o zdravih lastnostih naravnega in umetnega zlata (Paušek-Baždar, Alkimija, str. 123). Z alkimijo so se ukvarjali tudi v Trstu, kjer je nastal spis *Opera Nuova molto utile et piacevole, que si continuano quattro Dialoghi, composti per l'ecellentissimo dottor dell' arte et medico laureato Messer Angelo da Forte*, Vinegia 1532 (Zalar, Slava alkimije istrske, str. 134). Vsekakor je alkimija v (slovenski) Istri manj raziskano področje, tudi zaradi kulturne naveze na Italijo. Čeprav je Istra formalno spadala pod Kranjsko, jo v prispevku le omenjam.

⁵² Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 9.

⁵³ Prav tam, str. 9 in 12.

⁵⁴ Prim. Smith, *Fürstenalchemie*, str. 140–143.

⁵⁵ Kot pravilno pripominja Francois Bonardel, alkimija same sebe ni nikdar pojmovala kot nadomestek za velike svetovne religije ali duhovne tradicije – prej je mogoče reči, da je ves čas hodila ob njihovi strani in njihovo razodetje dopolnjevala s svojim pogledom na svet (Bonardel, *Alchemical Esotericism*, str. 74).

⁵⁶ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, str. 163.

⁵⁷ Heinrich Cornelius Agrippa iz Nettesheima (1486–1535), znan čarovnik in kabalist. Verjetno gre za njegovo delo *De occulta philosophia libri tres* iz leta 1533. Glej Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions*, str. 56.

⁵⁸ Johannes Trithemius (1462–1516) je bil opat benediktinskega samostana v Sponheimu. Zanimal se je za alkimijo, kabalo in magijo. Delo *Steganographia* (izšlo leta 1606) se ukvarja s tajnopisjem in prenosom sporočil na daljavo. Glej Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions*, str. 50–52.

⁵⁹ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, str. 163.

⁶⁰ Južnič, *O zgodnjih*, str. 100.

⁶¹ Martin Del Rio se je rodil v španski družini v tedaj španskem Antwerpnu. Zaradi inteligence, poznavanja jezikov in velike izobraženosti je veljal za »čudežnega mladeniča«. Kot jezuit je deloval predvsem na Nizozemskem. Bil je cerkvena avtoriteta za področje okultnih ved in je do vseh okultnih fenomenov tedanjega časa, vključno z alkimijo, nastopal močno kritično. Glej Južnič, *O zgodnjih*, str. 101–102.

v katerih je ta obsodil delovanje alkimistov. Njegov sodobnik Martin Adam Kunstl je imel leta 1646 na Kranjskem v lasti vseh šest Riovih del.⁶²

David Verbec (Werbezius) se je rodil leta 1577 ali 1578 v Ljubljani in je umrl leta 1643 v Speyerju. Študij je leta 1600 končal v Baslu, kar je gotovo vplivalo na njegovo usmeritev v Paracelsusovo filozofijo in jatrokemijo. Kot prepričan luteranec je po končanem študiju ostal v Nemčiji in se ob protireformaciji kljub vabilom deželnih stanov ni hotel vrniti v domovino. V času bivanja v Nemčiji je kot zdravnik in medicinski pisec deloval v Tübingenu, Ulmu, Augsburgu, Stuttgartu in Strassburgu. Med njegovimi deli o kugi in drugih boleznih izstopajo razprave iz kemiatrije (tj. alkimije, uporabljene v medicinske namene).⁶³

Zanimiv je Verbčev portret, delo slikarja bakrorezca L. Killiana iz leta 1618. Na sliki je v levem zgornjem kotu alkimistični simbol krilatega Hermesa (Merkurja), kar verjetno pomeni, da jatrokemiku Verbču alkimija ni bila neznana. Zato ga lahko upravičeno štejemo med zdravnike paracelziste oziroma jatrokemike. Killianov bakrorez je zanimiv tudi zaradi drugih dodatkov. Na sliki je perunika (Iris illyrica) – mogoče kot simbol slovanskega izvora –, z drugo roko pa se Verbec – Carno Lubeanus (Kranjec Ljubljančan) – dotika lobanje.⁶⁴

V Verbčevem seznamu oziroma zapuščinski listini (inventarju) je več kemičnih in alkimističnih knjig. Verbčeva imovina je skupaj s knjižnico prešla v last Janeza Krstnika, fizika kranjskih deželnih stanov. Knjižnico naj bi po nekaterih virih kupil Valvasor, kar pa se najverjetneje ni zgodilo, ker v njegovi bogensperski knjižnici ni Verbčevega ekslibrisa.⁶⁵

V času Davida Verbca je deloval tudi zdravnik paracelzist Lavrencij Rebek (Repikh, Recbeck). Kot mlad zdravnik, ki je zagovarjal Paracelsusove nauke, je med ljubljanskimi starejšimi zdravniki, privrženci Hipokrata in Galena, zbudil nemir in prepir. Iz lekarn je jemal njihove recepte in jih – povsem v slogu svojega učitelja Paracelsusa – javno zasmehoval. Razmere so se tako zaostriale, da bi moral Rebek zapustiti Ljubljano, a se je temu upiral. Ko pa so mu povišali plačo,⁶⁶ je vendarle odšel. Rebek je bil lastnik rudnika svinca in bakra v okolici Škofje Loke. Obratovanje rudnika je opustil, ker je ruda vsebovala preveč »vitriola«. Pridobivanje svinca in bakra govori v prid domnevi, da se je Rebek poizkušal tudi z alkimijo. Zanimanje zanj potrjuje tudi dejstvo, da NUK hrani

več alkimističnih knjig, ki nosijo Rebekov ekslibris.⁶⁷ Za alkimijo se je zanimal tudi zdravnik Boštjan Rechberg. Spisal je delo *Arcana Chymica*.⁶⁸ Tudi za Kranjsko druge polovice 16. in 17. stoletja je bil značilen nastanek specifične plemiške kulture. Plemstvo je imelo v tem času knjižne zbirke, ki jih je mogoče preučevati predvsem po zapuščinskih inventarjih. Za prva desetletja 17. stoletja jih je analizirala Maja Žvanut. Ugotovila je, da so bile v tem času grajske knjižnice razmeroma bogate, plemiči pa so knjige pogosto prinesli s svojih kavalirskih potovanj, ki so bila del tedanje omike. V knjižnicah je bilo tako poleg latinske in nemške tudi precej italijanske in francoske literature.⁶⁹

Največja knjižnica baročne dobe na Slovenskem je bila prav gotovo knjižnica grofov Turjaških. Knjige so zbirali že njihovi predhodniki, grof Volf Engelbert, ki je včasih kupoval kar cele knjižnice, pa je knjižnico napolnil s 3257 knjigami. Zanimalo ga je predvsem naravoslovje. Podobno velja za njegovega brata Janeza Vajkarda Auersperga, ki je sodeloval celo pri Guericikovih vakuumskih poskusih v Regensburgu.⁷⁰

Turjaško knjižnico je v letih 1655–1663 popisal Volfov prijatelj, dr. Schönleben. Nekoliko kasneje so knjige razdelili na osemnajst področij: bogoslovje, pravo, politika, etika, zgodovina, medicina, matematika, filozofija, humaniora, poezija, filologija, arhitektura, gospodarstvo, lovstvo, glasba, romani, viteške igre ter kipi in ikone.⁷¹ V knjižnici grofov Turjaških je bilo tudi precej knjig o okultnih vedah, ki so bile uvrščene v razdelek o medicini, astrologija pa v razdelek o astronomiji.⁷²

Leta 1678 je na povabilo ljubljanske stanovske uprave v Ljubljano prišel Janez Krstnik Mayr, ki je deloval kot tiskar in knjigotrtec v Salzburgu. V Ljubljani je ustanovil podružnico. Svojo ponudbo je Ljubljančanom predstavil predvsem na sejmskih katalogih. Ohranila sta se dva – za sejem v Linzu leta 1664 in za ljubljanski Elizabetin sejem leta 1678. Predvsem je zanimiv katalog iz leta 1678.⁷³ Med knjigami je ponujal tudi dela, povezana z alkimijo, astrologijo in magijo. V razdelku *Libri medici*, torej »medicinske knjige«, najdemo številna dela, ki obravnavajo alkimijo ali okultne vede na splošno.⁷⁴

⁶² Južnič, O zgodnjih, str. 101; Minařik, O alkimiji na Kranjskem, str. 347.

⁶³ Mušič, Slovenski alkimisti, str. 18.

⁶⁴ Prav tam, str. 18.

⁶⁵ Prav tam, str. 19. S pazljivim preučevanjem ekslibrisov bi bilo morda mogoče prepoznati poprejšnje lastništvo Verbčevih knjig, ki so prešle v Valvasorjevo last in so danes v Narodni in univerzitetni knjižnici v Zagrebu.

⁶⁶ Zveni sicer precej nelogično, da bi odšel ravno po povišanju plače, vendar gre verjetno za to, da je za pot v tujino potreboval finančna sredstva, ki jih je pridobil s povišano plačo.

⁶⁷ Mušič, Slovenski alkimisti, str. 19.

⁶⁸ Steska, Dolničarjeva, str. 165.

⁶⁹ Dular, Valvasorjeva knjižnica, str. 262.

⁷⁰ Južnič, Kopernik, str. 9.

⁷¹ Prav tam, str. 12.

⁷² Južnič, Fizikalne knjige, str. 43.

⁷³ Dular, *Živeti od knjig*, str. 91–92 in 97.

⁷⁴ V Mayrjevem knjižnem katalogu iz leta 1678 zasledimo dela, ki so eksplicitno ali implicitno povezana z alkimijo in okultnimi vedami vobče: Agricola: *De re metallica*; Albinei: *Bibliotheca Chymica*; Becher: *Physica subterranea libri duo, Experimentum Chymicum novum, Acta Laboratorii Chymici Monacensis*; Boyle: *Tractatus de Aere, Specimen de Origine & Virtutibus Gemmarum, Tractatus de Cosmicis Rerum Qualitatibus*; Bracesci: *De Alchimia Dialogi duo*; Flamelli: *Zwei Außereleßne Chimische Bücher*; Glaser: *Chimische Wegweiser*; Pantaleonis:

Iz števila knjig v Mayrjevi ponudbi, ki obravnavajo dotično tematiko, je razvidno, da so imeli Ljubljanci in prebivalci Kranjske na razpolago precej alkimističnega in kultnega čtiva. V Mayrjevi ponudbi so namreč ključni alkimistični avtorji 16. in 17. stoletja, vključno z alkimističnim kompendijem *Theatrum Chymicum*, ki je vseboval več sto alkimističnih spisov.

Zemlja rojeva kovine: idrijski rudnik živega srebra in alkimija

Med letoma 1470 in 1550 je evropsko rudarstvo doživelo velik vzpon. Njegovega pomena so se zavedali tudi plemiči. Pred očmi so imeli kapital, ki so ga potencialno vsebovali rudniki. Ti so prinašali bogastvo, s katerim so plemiči opremljali svoje kabinete čudes, soda in arzenik pa sta bila pomembna pri pridobivanju stekla. Še bolj so se pomena rudnega bogastva zavedali vladarji. Vzpon Habsburžanov med svetovne sile v 15. in 16. stoletju ne bi bil mogoč brez srebrnih rudnikov na Tirolskem, pri čemer je pomembno vlogo igrala družina bankirjev Fuggerjev, ki so imeli rudnike v zakupu.⁷⁵ Plemiči in vladarji so skušali na vse načine povečati donos rudnikov, kar je pomenilo, da je bilo treba izboljšati rudarsko tehnologijo. Pri tem so se posluževali tudi tehnik, ki so jih razvili.⁷⁶

V avstrijskih deželah je bilo več nahajališč rud. Najpomembnejši so bili srebrni rudniki v Schwazu na Tirolskem. Začetki tamkajšnjega rudarjenja segajo že v 14. stoletje, velik razvoj pa so tamkajšnji rudniki doživeli v 15. in zlasti 16. stoletju. Investitorji so bile bogate meščanske družine in seveda Fuggerji. Tirolski srebrni rudniki so bili v 16. stoletju najpomembnejši evropski rudarski revirji.⁷⁷

Rudniki pri Rotgöldnu v zgornjem Murtału so bili stoletja najpomembnejši v Evropi. Arzenik in iz arzenika pripravljena preparata realgar in auripigment so bili dolgo najpomembnejši salzburški izvozni izdelek, ki so ga uporabljali pri proizvodnji stekla, pa tudi kot afrodiziak. Njegovo strupeno učinkovanje so odkrili šele mnogo kasneje.⁷⁸ Pomembni so bili tudi rudniki svinca v Pliberku in okolici.⁷⁹

Zlasti pa so sloveli rudniki v St. Joachimstalu (tj. Jáchymovu) na Češkem. Na tem območju so rudo

izkoriščali že v 13. in 14. stoletju, do pravega razcveta pa je prišlo v 16. stoletju. V tem času je v St. Joachimstal prišel mladi Georg Bauer, čigar latinizirano ime je bilo zdravnik in lekarnar Georgius Agricola. Bil je avtor prelomnega dela *Bermannus sive de re metallica* oziroma *De re metallica libri XII*. Agricolovo delo je epohalno, saj zavrača preobrazbeno alkimijo, namesto tega pa veliko pozornosti namenja nastanku kovin in tehnološkim inovacijam. Lesorezi v knjigi omogočajo uvid v tehnologijo tistega časa.⁸⁰

Rudarska območja so se razvila v središča alkimistične aktivnosti. Metalurške tehnike so imele veliko skupnega z alkimističnimi prizadevanji. Tudi priprave so bile podobne: peči, posode, retorte, klešče, fiole itd. Ne nazadnje je bilo tudi stremljenje podobno: želja pridobiti plemenite kovine. Rudarjenje, metalurške tehnike in alkimija so se medsebojno oplajale. Tako ni nič nenavadnega, da so rudarska središča postala romarski kraji alkimistov.⁸¹

V teh rudarskih središčih je nastal poseben žanr alkimističnih spisov, t. i. *Künstbuchern*. Ti spisi, ki so dostikrat krožili anonimno v obliki rokopisov, so alkimistično teorijo in prakso združevali z recepti, kako narediti zlato, poleg tega pa so vsebovali številne tehnične napotke za preiskavo čistoče rud, njihovo čiščenje, pripravo zmesi, amalgamiranje zlata in srebra in podobno. Eden takih, zaradi svoje simbolike zelo zanimivih spisov je bil *Speculum Metallorum*. Na eni od grafik v tem delu je prikazan križani Kristus, nad njim Sonce, pod njim Luna, v ozadju pa je prikazanih sedem kovin, vsaka v njej odgovarjajoči barvi. Grafika ponazarja vzporednico med trpljenjem Kristusa in trpljenjem kovin.⁸²

Eden glavnih rudnikov v habsburških deželah je bil idrijski rudnik živega srebra. Ne glede na to, kdo je v Idriji dejansko odkril živo srebro, so ga pričeli izkoriščati že leta 1493. V Idriji se nahaja t. i. »deviško živo srebro«, ki je bilo zaradi svoje čistoče zelo cenjeno. Živo srebro so uporabljali predvsem pri pridobivanju plemenitih rud, in sicer zaradi njegove sposobnosti amalgamiranja z zlatom in srebrom. Velike količine idrijskega živega srebra so z ladjami vozili v Južno Ameriko. (Uporabljali so ga za amalgamiranje tamkajšnjega zlata in srebra.) Največji tekmeč Idriji je bil španski Almaden. Zaradi želje po izboljšanju pridobivanja živega srebra je v Idriji prišlo do svojevrstnega spoja rudarskih in alkimističnih tehnologij, ki pa so bile predvsem praktične narave.⁸³

Metode pridobivanja živega srebra z začetka 16. stoletja so bile zelo primitivne. Rudo so žgali v majhnih lončenih posodah. Za enkratno žganje so rabili kar tisoč takih posod, v katere so dali po 1,5 kg rude. Spodnji del posode so zakopali v pesek, na zgornjega

Examen Alchymisticum, Alchymistische Tractatlein, Bifolium Metallicum; Sachs: *Oceanus Micro-Macrococosmus, Gemmaralogia sive Cancrorum Consideratio Physico-Medico-Chymica*; Von Suchten: *Mysteria Gemina Antimonij*; *Theatrum Chymicum IV. vol.* in Valentini: *Chymische Schriften alle, Triumphwagen deß Antimonii* (Mayr, *Catalogus librorum*).

⁷⁵ Ogromno bogastvo je španski veji Habsburžanov prineslo tudi naropano zlato in srebro iz novega sveta (tj. obeh Amerik) ter izkoriščanje tamkajšnjih (predvsem srebrnih) rudnikov.

⁷⁶ Soukup, *Chemie in Österreich*, str. 126, 132.

⁷⁷ Prav tam, str. 133.

⁷⁸ Prav tam, str. 149.

⁷⁹ Prav tam, str. 152–155.

⁸⁰ Soukup, *Chemie in Österreich*, str. 174–179.

⁸¹ Prav tam, str. 128–129.

⁸² Soukup, *Chemie in Österreich*, str. 131–139.

⁸³ Prav tam, str. 156.

pa naložili drva in kurili, dokler ni vse živo srebro prehlapelo v spodnji, hladnejši del. Ohlajali so ga nekaj dni, nato odprli posode in iz njih pobrali živo srebro.⁸⁴

Leta 1575 je idrijski rudnik prešel v dvorno last. Avstrijska dvorna komora je skušala izboljšati proizvodne postopke, da bi postal konkurenčen španskemu Almadenu. Kljub poskusom industrijske špijonaže in sorodstvenim vezem s španskim dvorom Dunaju ni uspelo dobiti tehnologije iz Almadena, ki so jo zakupniki tamkajšnjega rudnika Fuggerji ljubosumno čuvali. Zato so sklenili v Idrijo povabiti inovatorje, med katerimi so bili alkimisti, lekarnarji in zlatarji, pa tudi različni pustolovci.⁸⁵ Prvi med temi inovatorji je bil italijanski alkimist Antonio de Galli, ki je z delom začel leta 1583. Predlagal je, da bi zgradili peč, v katero bi namestili najmanj 50 retort za skupno 263 kg rude, za kar bi porabili manj kuriva kot pri žganju na prostem, vendar poskus ni uspel, saj je iz 16 funtov rude dobil le 1,5 funta živega srebra, medtem ko so ga po stari metodi dobili 6 funtov. Dobil je strog ukor in skoraj bi ga zaprli.⁸⁶

Višji rudarski mojster Hans Hübmayr je tri leta kasneje poizkusil nove metode žganja rude. Za zgled so mu služile metode žganja, uporabljene v čeških rudnikih. Tako kot pri topu bi litoželezne cevi napolnili z rudo in jih zaprli z železnimi zapirali, tako da hlapi živega srebra ne bi mogli uhajati. Po končanem žganju in ohlajanju bi živo srebro odtočili. Poskusi pa so bili neuspešni.⁸⁷

Leta 1605 je po posredovanju neke kranjske družbe na graški dvor prišel neapeljski alkimist Alesandro Pazzi in predstavil svojo zamisel. Poskuse je izvajal v strogi tajnosti (pomagali so mu lahko le njegovi italijanski delavci) in v dragih steklenih retortah. Za en večji poskus je porabil več tisoč dragih steklenih posod. Kljub veliki začetni podpori so v Gradcu sčasoma le spoznali, da so njegovi poskusi predragi, in moral je neslavno oditi. Delo je nadaljeval njegov pomočnik Giuseppe de Piasy. Tudi njegov postopek je bil predrag in prenevaren za zdravje, zato z njim niso nadaljevali. Svoje usluge je graški komori ponudil tudi škofjeloški lončar Mihael Ratajc, ki je hotel z različno oblikovanimi posodami preprečiti izgubo živega srebra med žganjem, a brez uspeha.⁸⁸

Zelo resni in uspešni pa so bili poskusi cesarskega stotnika in inženirja Hansa Steinmanna iz Zuga. Leta 1605 je nadvojvoda Ferdinand z njim sklenil pogodbo. Steinmann je za žganje cinobaritne rude uvedel zaprte peči. Vanje je namestil 60 do 70 posod, od katerih je vsaka zdržala več kot deset žganj, kar je bilo veliko v primerjavi z obstoječim postopkom na prostem, kjer so posode zdržale le tri, največkrat

pa samo eno žganje. Deželni knez je zato pogodbo z njim podaljšal še za deset let. Vendar je bilo Steinmannovo delo leta 1606 prekinjeno, saj je rudniški sodnik Hans Kuchler skupaj z višjimi rudniškimi uradniki naščuval rudarje proti njegovi žgalni metodi, češ da bo njegov postopek škodljiv zdravju in da bo ukinjenih veliko delovnih mest. Steinmannu in njegovim sodelavcem so grozili s smrtjo ter ga hoteli sežgati v njegovi žgalnici. Upornike so sicer utišali, vendar so do leta 1620 za žganje uporabljali obe metodi. Staro je podpiral upravnik Prevenhueber, ki je imel pri tem svoje inovatorske interese, za novo pa se je navduševal novi rudniški sodnik Andrej Wieser. Naposled so novo metodo opustili in delali po starem še tri desetletja.⁸⁹

S poskusi so ponovno pričeli leta 1637. Vodil jih je predstojnik kovnice denarja in rudarski strokovnjak Melchior Putz. Pri delu sta mu pomagala zlatar Johann Lehrnmichen in Georg Lindner, ki je bil kot laborant zaposlen pri štajerskem plemiču Volfu Stubenbergu. Ta se je kot številni tedanji plemiči ukvarjal z alkimijo. Putz je v Idriji opravil 31 poskusov, ki pa niso prinesli izboljšanja.⁹⁰

Odločilno novost je prineslo leto 1644. Ljubljanski zdravnik dr. Konrad Widerholt pl. Weidenhofen in lekarnarjev pomočnik Avgust Petraeus sta uporabila retorte iz litega železa in jih, napolnjene z rudo, postavila v peč. Vendar sta, prav tako kot nekaj desetletij prej Hans Steinmann, naletela na velik odpor rudarjev. Ti so poškodovali retorte, zaprli Petreausa v njegov obrat, njegovemu sodelavcu pa grozili s smrtjo. Tokrat se je komora odločila za ostro ukrepanje: pisar Nottenbacher je moral Widerholta na kolenih prositi odpuščanja za obrekovanje. Ukazali so, da se v Idriji postavijo še štiri take peči, ki so bile dokončane leta 1656. Z različnimi izboljšavami so se obdržale do leta 1750, ko so v Idriji uvedli modificirano obliko španskih Bustamentejevih peči, ki so jih bili v Almadenu uvedli že sto let prej.⁹¹

Prikaz poskusa vpeljave inovacij v Idriji kaže predvsem na to, da so alkimija oziroma postopki, izvedeni iz nje, igrali pomembno praktično vlogo v kontekstu rudarstva in metalurgije. Kot sem zapisal v uvodu, je bila alkimija večplasten fenomen, ki se je dotikal številnih področij. Eno od njih je bila vpeljava novih rudarskih tehnologij. Pri tem gre manj za alkimijo in ezoterično tradicijo, pač pa za razvoj določenih tehnik, ki so vodile v razvoj znanosti in praktično uporabnih kemijskih veščin.

Tudi o prisotnosti alkimije v Idriji v 18. stoletju so podatki skopi. Idrijske alkimiste omenja Balthasar Hacquet, ki jih zbadljivo imenuje »Goldwürmer und Alchimisten« (»zlati črvi in alkimisti«). Piše o veri v moč samorodnega (deviškega) živega srebra, ki da

⁸⁴ Kavčič, *Živo srebro*, str. 85.

⁸⁵ Prav tam, str. 87.

⁸⁶ Prav tam.

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ Prav tam, str. 87–88.

⁸⁹ Prav tam, str. 88.

⁹⁰ Prav tam.

⁹¹ Prav tam, str. 88–89.

ga že v jamah zlivajo v zaprte posode, da ne bi pod vplivom sončne svetlobe izgubilo svoje domnevne moči.⁹²

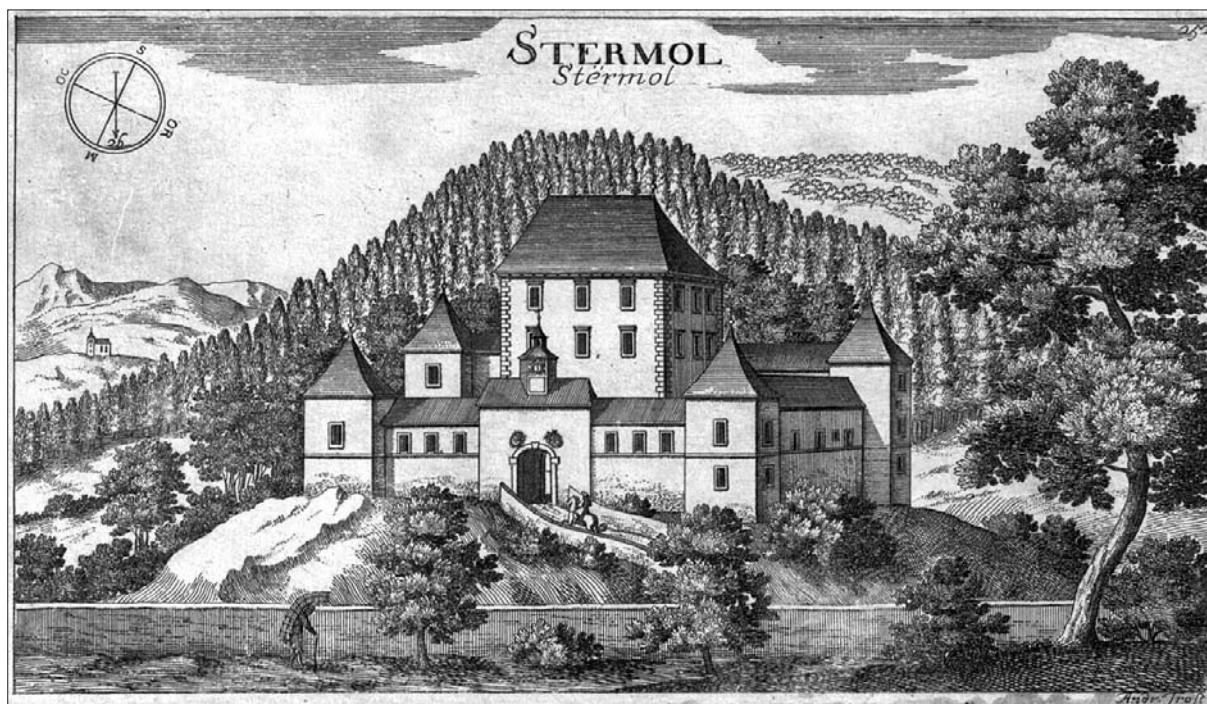
Svojevrsten pokazatelj prisotnosti alkimije v Idriji so t. i. »alkimistične bukvice«, ki nosijo naslov *Sapientia vera*. Bukvice, ki obsegajo dvesto strani, so nekoliko poškodovane. Na tretji strani je alegorična podoba alkimije, na naslednji strani pa pelikan, ki s krvjo hrani mladiče, kar je alkimistični simbol za Kamen modrih (in hkrati za Kristusa). Na naslednji strani je naslov *Welt Weissheit oder Kurzer Begriff der Verwandlungs Wissenschaft von einer Wahren Freund ohne allen zweideütlichkeiten ganz klarr entdeckt*. Pisane so v gotici, delno s črnilom, delno z rdečilom, popisane so do 121. strani. Pisec med drugim veliko piše o izdelovanju zdravil iz živega srebra.⁹³ Bukvice naj bi hranil Niko Sadnikar iz Kamnika, vendar moja poizvedovanja niso obrodila sadov.

V drugi polovici 18. stoletja je v Idriji deloval lekarnar Ernest Freyer, ki se je za alkimijo zanimal tako živo, da ga je mogoče imenovati zadnjega pravega kranjskega alkimista. V svoji zbirki ni imel le veliko alkimističnih in rožnokrižarskih knjig, od katerih je v veliki vnemi nekatere lastnoročno prepisal, temveč je tudi sam pisal alkimistične spise (v nemščini in latinščini), ki so žal slabo čitljivi.

Prestolnica kranjskih alkimistov: alkimisti z gradu Strmol

Grad Strmol leži na Gorenjskem ob vznožju Dvorjanskega hriba, med vasmi Češnjevke, Grad in Dvorje. V 15. stoletju je grad prešel v roke rodbine Rain. V času bojev s Turki so Raini sloveli predvsem kot humanisti in učenjaki. V svoji hiši v Ljubljani, predvsem pa na gradu Strmol, so brali knjige, se ukvarjali z glasbo, posebej s petjem, ter se vsestransko izražali.⁹⁴ Ljubezen rodbine Rain do knjig prikazuje celo podoba gradu iz 17. stoletja: pred gradom je prikazan krošnjar z velikim tovorom knjig na hrbtu. Raini so vzdrževali dobre odnose s slovenskimi protestanti: Franc pl. Rain je bil osebni prijatelj Primoža Trubarja.⁹⁵ Ko so protestantski plemiči po letu 1628 morali zapustiti Kranjsko, je prvi od dveh sinov Franca Jurija, Franc Krištof, zapustil Kranjsko in se preselil v Regensburg, drugi sin Franca Jurija, Jurij Jakob, pa je sprejel katoliško vero in ostal na Strmolu.⁹⁶

Grad je leta 1634 za krajši čas prešel v last rodbine Schwab-Lichtenberg, leta 1643 pa ga je kupil Konrad baron Ruess pl. Ruessenstein. Konrad je bil Valvasorjev krstni boter in vnet naravoslovec.⁹⁷ Za časa Valvasorja se je gradu držal nenavaden sloves: »V gradu je lepa kapela, ki je strašna za satana, v njej

Valvasorjeva podoba gradu Strmol na Gorenjskem (Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae modernae*, št. 252).

⁹² Mušič, *Alkimisti*, str. 22.

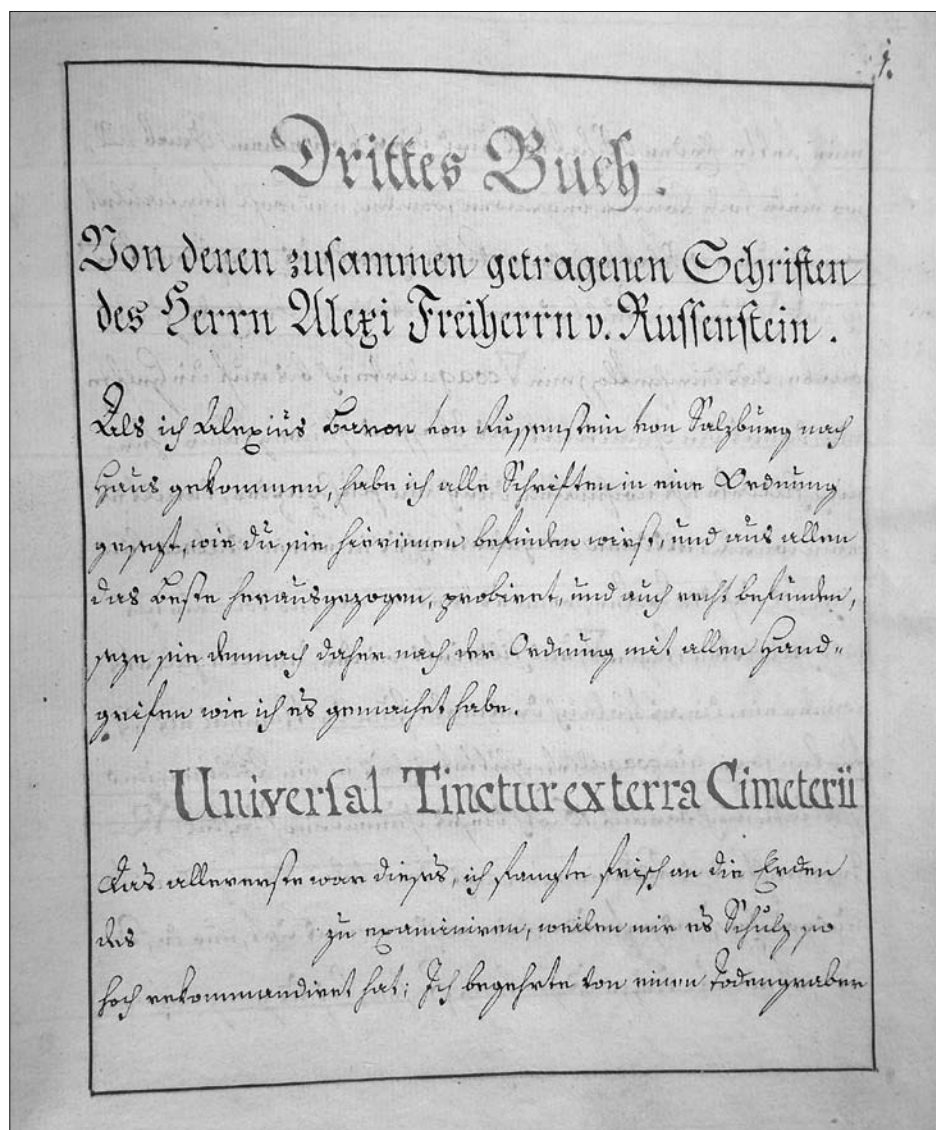
⁹³ Dolenc, *Bibliografija*, str. 42.

⁹⁴ Slana, *Grad Strmol*, str. 166.

⁹⁵ Prav tam, str. 165–166.

⁹⁶ Prav tam, str. 167.

⁹⁷ Prav tam, str. 167–169.

Drittes Buch: Von denen zusammen getragenen Schrifften des Herrn Alexi Freiherrn von Ruessenstein
 (»Tretja knjiga: Iz le-teh skupaj zbranih spisov gospoda Aleksija pl. Ruessensteina«). Naslovna stran.
 Poglavje je naslovljeno *Universal Tinctur ex Terra Cimeterii* (»Univerzalna tinktura iz pokopališke zemlje«).
 Spis hrani Frančiškanski samostan Ljubljana-Center.

sta bili namreč odrešeni že dve osebi, ki ju je obsedel zli duh /.../, in: »Pred približno tridesetimi leti se je pripetilo, da so že vsi legli k počitku, ko je gospodična Caecilia Renata v tej kapeli slišala zelo blagovžno glasbo. Takoj je odhitela k očetu, gospodu Konradu, baronu von Ruessensteinu, in ga povabila, naj gre poslušat to glasbo, ki se je oglasila sama od sebe. Toda kmalu potem je ta gospodična morala zapustiti ta svet.«⁹⁸ Sloviti polihistor še piše, ».../ da na sveti večer ali ob prazničnih večerih ponoči v gradu slišijo rogoviljenje strašil, ki včasih štejejo denar, včasih pa mečejo kak predmet sem ter tja.«⁹⁹ V okolici gradu je bilo mogoče videti modre sopare

ali mineralne žveplove izparine, ki so se ob mokrem vremenu dvigale v bližini izvira oziroma vodnjaka. Nad gradom so opazili tudi meteorite in ognjene plamenčke, iz česar so sklepali, da mora biti območje bogato z rudami. Konrad Ruessenstein je res dal kopati v Dvorjanskem hribu za gradom in je naletel na bogato zlato rudo. Zlata žila pa je kmalu izginila. Ljudje so izginotje pripisali škrtu, toda Valvasor to mnenje zavrača.¹⁰⁰

Barona Konrada je zelo zanimalo naravoslovje.¹⁰¹ Da se je ukvarjal z alkimijo, je razvidno iz alkimističnega traktata, ki ga je spisal in ki nosi naslov *Dialo-*

⁹⁸ Valvasor, Čast in slava vojvodine Kranjske - III, str. 561.

⁹⁹ Prav tam, str. 561.

¹⁰⁰ Prav tam, str. 561.

¹⁰¹ Žvanut, Valvasorjev boter, str. 191.

*gus, in quo auri et argenti conficiendi nova exponitur ratio.*¹⁰² Baron Konrad Ruessenstein je bil v pristni alkimistični maniri tudi velik dobrotnik. Med letoma 1646 in 1660 je dal z ženo Felicito sezidati frančiškansko cerkev v Ljubljani (na Prešernovem trgu pri Tromostovju). O tem pričata njun grb nad preklado cerkvenih vrat in pod njim napis CONRADUS LIBER BARO DE RUESENSTAIN F(ACIENDUM) F(ECIT) ANNO 1646 (Konrad baron, plemeniti Ruessenstein, je dal napraviti leta 1646).¹⁰³

Glede na to, da je bil baron Konrad Ruessenstein dobrotnik frančiškanov, sem domneval, da njegov spis hrani frančiškanska knjižnica samostana pri Tromostovju. Vendar spisa nisem našel in zaenkrat mi tudi ni znano, kje se nahaja.

Baron Konrad je umrl leta 1668. Zanimanje za naravoslovje in zlasti strast do ukvarjanja z alkimijo je podedoval njegov sin Henrik Konrad. Ob popisu njegovega imetja so našli štiri naravoslovna dela, poleg njih pa še »75 kemijskih knjig«, dve »bakreni peči« in nekaj »kemijskih steklenic«, ki jih niso posebej popisali.¹⁰⁴ Leta 1685 je za laboranta vzel k sebi Janeza Petra pl. Cattina, ki se je izkazal za goljufa in francoskega vohuna.¹⁰⁵ Ko so se alkimistični poskusi izjalovili, je pl. Cattin naščuval podložnike v okolici Smlednika, da jim ni več treba plačevati starih dajatev. Zaradi tega je bila proti Ruessensteinu in Cattinu sprožena preiskava. Ruessenstein, ki je bil takrat star enaintrideset let, Cattina pri njegovem početju vsaj ni oviral.¹⁰⁶ Zaradi svoje obsedenosti z alkimijo se je Ruessenstein pričel zadolževati, zaradi česar je naposled moral upniku prepustiti tudi grad Strmol, ki ga je leta 1702 zapustil.¹⁰⁷

Kakor oče in ded je bil alkimist tudi sin barona Henrika Konrada Aleksander baron Ruessenstein. Njegov spis v rokopisu v dveh izvodih hrani ljubljanski frančiškanski samostan pri Tromostovju. Datiran je z letnico 1694, naslovljen pa *Drittes Buch: zusammen getragenen schriften des Herrn Alexi Freiherrn von Ruessenstein*. Več kot tristo strani dolg rokopis piše o pripravi različnih tinktur. Predvsem zanimivo in z vidika alkimije nenavadno je prvo poglavje z naslovom *Universal Tinctura ex Terra Cimeterii*,¹⁰⁸ v katerem avtor piše o pripravi tinkture iz pokopališke zemlje.¹⁰⁹

¹⁰² Steska, Dolničarjeva, str. 165.

¹⁰³ Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 147.

¹⁰⁴ Žvanut, Valvasorjev boter, str. 191.

¹⁰⁵ Prav tam, str. 193.

¹⁰⁶ Minařik, O alkimiji, str. 348; Minařik, O stermolskih alkimistih, str. 356.

¹⁰⁷ Žvanut, Valvasorjev boter, str. 193.

¹⁰⁸ Če gre res za alkimistično pripravo tinkture iz pokopališke zemlje, je to nekaj posebnega in pravzaprav bizarnega v zgodovini alkimističnih prizadevanj.

¹⁰⁹ Ruessensteinovo rokopisno delo hrani frančiškanski samostan Ljubljana-Center. Je brez navedbe signature. Isti samostan (kot tudi nekateri drugi samostani na Slovenskem) hrani kar nekaj starejših alkimističnih del, in sicer rokopisnih, predvsem pa tiskanih. Glej Južnič, Prvih 800 let, str. 3–18.

Ker je bil na gradu Strmol leta 1613 rojen tudi najslavnejši kranjski alkimist Janez Friderik pl. Rain, je grad Strmol po vsej pravici mogoče imenovati *prestonica kranjskih alkimistov*.

»Zanikanje Kamna modrih je žaljenje veličanstva!« – Janez Friderik pl. Rain

Leta 1613 je bil na gradu Strmol rojen Janez Friderik pl. Rain. Pripadal je katoliškemu delu rodbine Rain, ki je ostal v deželi. Po letu 1634, ko je njegov oče prodal grad Strmol, se je Janez Friderik preselil v Ljubljano. Bil je dvorni in pokrajinski sodni prisodnik ter družinski oče s petimi ali šestimi otroki.¹¹⁰

Leta 1680 je v Pragi na Češkem izšlo delo s polnim naslovom *Praeservativum Universale Naturale: Augustissimo Romanorum Imperatori Leopoldo I. humillime oblatum*, s podnaslovom *Saliva, Contra Omnem in Aere Serpentem Contagionem Praeservativum Optimo* (»Univerzalno naravno zaščitno sredstvo, najbolj vzvišenemu cesarju Rimljanov Leopoldu I. ponižno podeljeno«; s podnaslovom »Slina, najboljša zaščita proti vsem boleznim, ki se prenašajo po zraku«). Avtor spisa je bil Jakob Janez Venceslav Dobrzensky de Nigro Ponte.

Jakob Janez Venceslav Dobrzensky s Črnega mosta (de Nigro ponte) se je rodil leta 1623, umrl pa je v Pragi leta 1697. Že njegov oče (sicer uradnik v skladišču soli) se je ukvarjal z alkimističnimi poskusi. Dobrzensky je na praški univerzi postal doktor filozofije. Študiral je tudi medicino. Po študiju se je kot zdravnik izpopolnjeval v Ferarri, Padovi, Bologni, Parmi in drugih mestih. Na povabilo svojega mentorja in prijatelja Marka Marcija, znamenitega češkega zdravnika in učenjaka, se je vrnil v Prago, kjer je leta 1663 postal doktor zdravilstva. Po kratkem bivanju v Karlovih Varih, kjer je izvajal kemične in terapevtske poskuse, je pričel leta 1664 predavati na praški univerzi. Večkrat je bil dekan, dvakrat celo rektor univerze. Bil je privrženec Paracelsusovega nauka in je imel zaradi tega precej neprijetnosti. Ukvarjal se je tudi z alkimijo. V letih 1670–75 je imel laboratorije v petih praških hišah, kjer je z velikimi stroški izvajal poskuse. Dopisoval si je s številnimi kemiki in alkimisti, tudi z znamenitim jezuitom Athanasiusom Kircherjem. Za dober izid svojih alkimističnih poskusov je obljubil različna pobožna in dobra dela.¹¹¹

Dobrzenskyjev spis je pravzaprav medicinski traktat o človeški slini. V njem Dobrzensky razpravlja o univerzalnem zaščitnem sredstvu, ki človeka varuje pred vsemi nalezljivimi boleznimi. Pravi, da je v človeškem telesu kisel in grenko-slan sok, ki ga izločajo jetra in trebušna slinavka. Njegova naloga je,

¹¹⁰ Južnič, O zgodnjih, str. 105.

¹¹¹ Južnič, O zgodnjih, str. 105–106; Minařik, O stermolskih alkimistih, str. 355.

da pospeši fermentacijo hrane v želodcu in trebuhu. V želodcu ta sok pomaga hrano razgraditi v *spiritum vitae*, ki omogoča življenje. Da pa bi hrana v človeškem trebuhu lažje fermentirala, je Bog človeka pre-skrbel s slino. Slina pa je »*praeservativum universale naturale*«, univerzalno zaščitno sredstvo. Vse bolezni se namreč prenašajo z nevidnimi semeni, ki jih izloča bolno telo s sapo in telesnimi izločki. Ko zdrav človek pride v bližino bolnega, vanj pridejo ta semena z vdihavanjem bolnikove sape, pa tudi prek telesnega stika s predmeti, ki se jih je dotikal bolnik. Človeška slina je torej univerzalno zaščitno sredstvo, ki presega celo univerzalno zdravilo (tj. Kamen modrih), vsaj dokler ta ne bo jasneje dokazan.¹¹²

Dobrzenskyjev spis bi lahko bil satira, vendar je bil mišljen kot povsem resen medicinski spis. Janez Friderik Rain je v odgovor spisal in leta 1680 izdal drobno, 113 strani dolgo knjižico z dolgim naslovom *Praeservativum Universale Naturale. A natura & arte depromptum in omni morborum genere, Est Lapis Philosophorum, Cujus possibilitas, realitas, existentia is solus sit unicus morborum debellator Hercules* (»Univerzalno naravno zaščitno sredstvo, pripravljeno iz narave z umetnostjo za vsako vrsto bolezni, je Kamen modrih, čigar možnost, resničnost in obstoj so en sam in edini premagovalec vseh bolezni, Herkul«). Delo je izšlo pri ljubljanskem založniku in tiskarju Janezu Krstniku Mayrju. Tako kot Dobrzenskyjev spis je posvečeno habsburškemu cesarju Leopoldu I., saj so bila posvetila vladarjem najboljša pot za gmo-tno podporo knjig.¹¹³

Knjiga je sestavljena iz dveh delov. Prvi del vsebuje dve krajši alkimistični razpravi. Prva nosi naslov »*Kaj soditi o imenu, snovi in pripravi snovi Alkahest in*

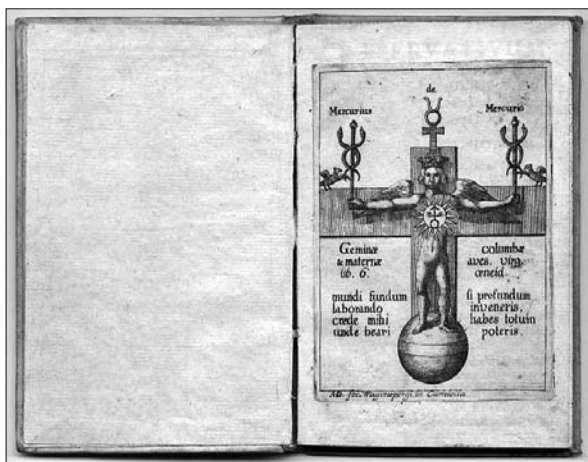
ali je mogoče tega in živo srebro modrih pripraviti po vlažni poti?« Druga razprava nosi naslov »*Kaj soditi o pitnem zlatu in ali ga je mogoče napraviti s tekočino Alkahest?*« Drugi, daljši del knjige je Rainov lastni prikaz alkimistične teorije in prakse.¹¹⁴

Alkahest v kontekstu alkimističnega diskurza pomeni univerzalno topilno sredstvo, ki vsa telesa (mineralna, rastlinska, živalska) radikalno raztopi. Gre za t. i. *reductiam ad matariam primam*, povratek v prvo snov, ki je prva stopnja v alkimističnem delu. Prvi je besedo *alkahest* uporabil Paracelsus, in sicer kot zdravilo za jetra. Koncept je razvil Johannes Baptista van Halmont. *Alkahest* je primerjal s peklenskim ognjem, ki se mu ne more upirati nobena snov. V 17. stoletju je *alkahest* postal ena osrednjih skrivnosti alkimije in z njegovo pripravo so se ukvarjali znameniti naravoslovci tega časa, med njimi Isaac Newton in Robert Boyle.¹¹⁵

Rain v svoji razpravi *alkahest* enači z živim srebrom modrih. Živo srebro modrih pridobimo iz navadnega ali vulgarnega živega srebra, očiščenega z antimonom. Tako pripravljeno živo srebro modrih je istovetno z *alkahestom* in predstavlja žensko načelo pri izdelavi Kamna modrih. Odgovarjajoče moško načelo je žveplo modrih, ki ga pridobimo iz zlata. Živo srebro modrih ima namreč to zmožnost, da zlato raztopi tako, da ohrani njegovo radikalno vlažnost, kar pravzaprav pomeni, da zlato raztopi tako, da ohrani svoje najbolj notranje seme oziroma ostane živo.¹¹⁶

Za izdelavo Kamna modrih sta pomembni in potrebni obe načeli, žensko in moško, živo srebro in žveplo modrih. Ti dve načeli je treba v pravilnem razmerju dati v filozofsko jajce, nakar steče alkimistični proces, ki ga Rain zelo nazorno opisuje. Potem ko preide sosledje barv od črne prek zelene, modre, bele in naposled rdeče, je »*rojen sin sonca ali kamen Modrih, glede na vrsto svojega žvepla. Tak izpopolnjeni kamen je najostrejši premagovalec vseh bolezni brez razlike* /.../.«¹¹⁷

V drugi razpravi Rain opisuje pripravo pitnega zlata. Njegova teza je, da je *aurum potabile* Kamen modrih kot tak, toda v tekoči, za zdravljenje bolezni primerni obliki.¹¹⁸ Sledi precej zapleten kemični opis priprave univerzalnega *menstruuma*,¹¹⁹ ki naj zlato raztopi na tak način, da to ne izgubi svoje moči, pač pa ohrani radikalno vlažnost. Pisec se v veliki meri

Naslovna stran Rainove knjige *Praeservativum Universale Naturale*. Bakrorez je nastal v Valvasorjevi bakroreznici na gradu Bogenšperk, vrezal ga je bakrorezec Peter Mungersdorff (Mugersdorff).

¹¹² Dobrzensky, *Praeservativum*, str. 375–386.

¹¹³ Južnič, O zgodnjih, str. 106.

¹¹⁴ Rain, *Praeservativum*.

¹¹⁵ Principe, *Alkahest*, str. 40–41.

¹¹⁶ Rain, *Praeservativum*, I.

¹¹⁷ Prav tam, I, str. 1, 4–17, 19.

¹¹⁸ Prav tam, I, str. 25.

¹¹⁹ *Menstruum* ali univerzalno topilo se pogosto enači z živim srebrom modrih. Gre za pasivni agens oziroma topilo, ki je zmožno raztopiti zlato na tak način, da se ohrani njegovo najbolj notranje seme ali radikalna vlaga (*humidum radicale*), iz katerega lahko nato v varnem okolju retorte postopno dozori zlato ali Kamen modrih. Glej Abraham, *A Dictionary of Alchemical Imagery*, str. 124.

naslanja na delo srednjeveškega alkimista in filozofa Ramona Lulla.¹²⁰

V glavnem delu knjige, ki obsega triinosemdeset strani, Janez Friderik pl. Rain najprej ostro odgovarja Dobrzenskemu. Pravi, da bi bilo bolje, ko bi svojo neslano slino zadržal v ustih (sic!) kot pa žalil Kamen modrih ter si nakopal jezo vseh gojiteljev spagirične¹²¹ umetnosti, tako umrlih kot še živečih. Dobrzenskemu očita žaljenje veličanstva, in sicer zato, ker je učenje hermetične filozofije še posebej primerno knezom: tako kot ti svoje podanike presegajo po rojstvu, jih morajo presegati tudi v poznavanju narave in umetnosti.¹²²

V dokaz resničnosti alkimije Rain našteva številne primere uspešnih javnih alkimističnih preobrazb (transmutacij), ki so bile sploh značilnost baročne dobe. Navaja preobrazbo, izvršeno leta 1627 na Dunaju; preobrazbe, ki jih je izvršil Joannes de Monte Snyders; preobrazbo, ki jo je izvršil Franciscus Mirandulanus; preobrazbo, ki jo je leta 1603 izvršil Gastenhoffer; preobrazbo, ki jo je vpriči Leopolda I. izvršil »neki menih« (verjetno je s tem mišljena preobrazba Wenzla Seilerja leta 1677);¹²³ in naposled Richthausenovo preobrazbo vpriči cesarja Ferdinanda III. v Pragi. Sklicuje se tudi na Helmontovo pričevanje.¹²⁴

V glavnem delu knjige je obrazložena Rainova alkimistična teorija in praksa. Rain piše o dveh načelih, moškem in ženskem, ki sta potrebni za pripravo Kamna modrih. Moško načelo je žveplo modrih, žensko načelo pa je živo srebro modrih. Žveplo modrih pridobimo iz zlata, očiščenega z antimonom, živo srebro modrih pa iz prav tako očiščenega »vulgarnega« živega srebra. Za pripravo obeh načel obstajata dve poti: vlažna in suha. Na straneh 21–23 drugega dela knjige Rain obširno opisuje živo srebro modrih ter razliko med njim in vulgarnim živim srebrom.¹²⁵

Ko sta obe načeli pripravljena bodisi po mokri bodisi po suhi poti, ju je treba dati v jajce (tj. retorto) na določeno stopnjo ognja, tako da pride do t. i. kemične poroke med Gabritiusom in Beyo, do spoja moškega in ženskega načela. Nato nastopi znano sosledje barv, ki je navzoče domala v vseh alkimističnih tekstih: črna barva (*nigredo*), bela barva (*albedo*) in rdeča barva (*rubedo*). Bela barva pomeni belo žveplo, rdeča barva pa rdeče žveplo. Pojav bele barve označuje tudi rojstvo Belega kamna, pojav rdeče barve pa rojstvo Rdečega kamna in veličastni zaključek filozofskega dela.¹²⁶

Posebnost Rainovega spisa je vpletanje mito-

loških tem. Tolmačenje antičnih mitov kot alkimističnih metafor je bilo v alkimiji pogosto. Antična mitologija kot prisposoba za alkimistične procese je pogosta v delih Michaela Maierja (1568–1622), ki ga navaja tudi Rain, slabo stoletje za Rainom pa je antične mite kot alegorije alkimističnega procesa tolmačil benediktinec Antoine-Joseph Pernety (1716–1796).¹²⁷ Navajam odlomek iz Rainovega dela, ki je v tem pogledu ilustrativen: »*Poimenovanje, substanco in bistvo kamna Modrih so stari naslikali v bajki o Sfingi. To je bila pošast, ki je imela obraz device, ptičja krila in levje noge. Ta pošast je požrla vsakogar, ki ni znal odgovoriti na vprašanje, kaj naj bi namreč bila žival, tako dvonožna kot tronožna in štirinožna. To vprašanje je Ojdip razrešil takole rekoč: je namreč človeški otrok, kajti dokler je otrok, stopa po štirih, namreč po dveh rokah in prav toliko nogah; moški po dveh nogah ter starec po dveh nogah in s palico. Sfinga je Kamen Modrih, ki je sestavljen iz žvepla in merkurija modrih, ko je v svojem otroštvu; potem ko je izpopolnjen in starejši s fermentacijo zlata, sestoji naposled iz treh, zlata, merkurija in žvepla modrih; ko pa je zelo star, so v njem prav tako štirje elementi, vroče, suho, mrzlo in vlažno. Sestoji iz telesa, duše in duha in je trojen, ima v sebi štiri elemente in je tako četvoren.*«¹²⁸

V Rainovem delu je veliko citatov iz del drugih alkimističnih avtorjev, tako klasičnih avtoritet, kot sta bila Geber in Ramon Lull, kot tudi novejših avtorjev, kot so bili Bernard Trevisan, Michael Sendivogius, Philalethes in Michael Maier. Rain se pogosto sklicuje tudi na Paracelsusa. Iz tega je razvidno, da Rain ni bil nikakršen diletant, pač pa dober poznavalec alkimistične literature. Povsem utemeljeno je mogoče sklepati, da je poznal druge alkimiste svojega časa. Zelo verjetno je, da Valvasor z odlomkom v *Časti in slavi vojvodine Kranjske*, kjer piše, da so mu alkimisti na Nemškem kazali pisma in knjige alkimistov s Kranjske, katerih imena pa Valvasor zamolči,¹²⁹ misli tudi na sorojaka Raina.

Rainov tekst je zanimiv še z drugega zornega kota. Na str. 50 v drugem delu knjige Rain zapiše: *Hoc unico remedio Austria Cunctis dominaberis terris* (»S tem edinstvenim zdravilom bo Avstrija gospodovala vsem deželam«).¹³⁰ Tu lahko govorimo o »politični alkimiji«. Gre namreč za to, da Rain Kamen modrih pojmuje kot dokaz vladarske moči. S tega vidika je mogoče razumeti njegov očitek Dobrzenskemu, da je zanikanje Kamna modrih žaljenje veličanstva. Tako pojmovanje alkimije sicer ni edinstveno, je pa zelo redko. Prisotno je v spisu *Buch der heiligen Dreifaltigkeit* frančiškanskega meniha Ulmannusa, kjer dvojni orel na simbolni upodobitvi odgovarja dvojnemu orlu Habsburžanov.¹³¹

¹²⁰ Rain, *Praeservativum*, I, str. 25–30.

¹²¹ Spagirika, spagiričen sta izraza, ki sta pogosto identična z jatrokemijo. Gre za novo smer v alkimiji, ki jo je utrl Paracelsus ter se je uveljavila v 16. in 17. stoletju. Njen namen je bil predvsem priprava kemičnih zdravil s pomočjo alkimije.

¹²² Rain, *Praeservativum*, II, str. 1–2.

¹²³ Prim. Soukup, *Chemie in Österreich*, str. 438.

¹²⁴ Rain, *Praeservativum*, II, str. 3–5.

¹²⁵ Prav tam, II, str. 21–23.

¹²⁶ Prav tam, II.

¹²⁷ Prim. Coudert, *Alchemy IV: 16th–18th Century*, str. 48.

¹²⁸ Rain, *Praeservativum*, II, str. 35.

¹²⁹ Prim. Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske – I*, str. 415.

¹³⁰ Rain, *Praeservativum*, II, str. 50.

¹³¹ Prim. Soukup, *Chemie in Österreich*, str. 105–108.

V tej Rainovi ideji se pravzaprav skriva zelo staro pojmovanje, da je vladar tudi svečenik in mag ter kot tak imetnik Kamna modrih. Ni torej naključje, da je Rain svojo knjigo in številna druga dela posvetil Habsburžanom: ti so kot vladarji po Božji volji upravičeni do najvišjih okultnih skrivnosti, do samega Kamna modrih. Povezanost vladarskih rodbin z okultnim je zelo zanimivo in skrivnostno poglavje, ki odstira povsem nove poglede na koncepcijo človeške družbe.

Janez Friderik Rain je bil avtor številnih alkimističnih del, ki jih hrani Avstrijska narodna knjižnica na Dunaju (Österreichische National Bibliothek). Med njimi velja omeniti *Apokalypse des Hermes, Theorie und Praktik des Steines, Sieben Siegel der Philosophen* in Rainovo glavno delo *Philosophia naturalis hermetico-chemico-magica*. Vsa dela so posvečena Habsburžanom.¹³² To velja tudi za njegovo posthumno delo z naslovom *Apologia lapidis veri philosophorum ante et post diluvium usque ad hodieum diem*. To delo je njegov sin in dedič Volf Vajkard pl. Rain († 1724), ki je bil od leta 1721 tržaški škof, osebno dostavil cesarju Leopoldu I.¹³³ Rainov opus je torej izjemno velik in pušča prostor za nove raziskave, ki bi našemu najzvirnejšemu in najplodnejšemu alkimistu odmerile zasluženost mesto v historiografiji zahodne alkimije.

V približno istem času kot Rainov *Praeservativum Universale Naturale* je nastal kratek spis Ljubljancana Jakoba Ignacija Seitlerja z naslovom *Lux Septuplex Astralis id est: triumphans sapientum Mercurius etc. Dedicavit Adamo a Lebenwald. Labaci 6. 8. 1684*. V latinščini pisan rokopis obsega 24 listov. Spis opisuje živo srebro modrih, njegove kvalitete in lastnosti ter razlike med naravnim srebrom in živim srebrom modrih. Opisane so tudi filozofska posoda (*vitro philosophorum*), filozofska peč in več stopenj priprave živega srebra modrih. Jakob Ignac Seitler je rokopis posvetil nekaj let starejšemu Adamu Johannu Christophu Lebaldu von Lebenwaldu (1624–1696), ki je polemiziral proti alkimiji, rožnim križarjem in Paracelsusu. Spis se nahaja v Arhivu Republike Slovenije,¹³⁴ v zapuščini idrijskega lekarnarja in alkimista iz druge polovice 18. stoletja Ernesta Freyerja. Dejstvo, da je spis v Freyerjevi zapuščini, je zanimivo zato, ker kaže na morebitno kontinuirano alkimistično tradicijo slovenskega prostora, vsaj v razdobju od 17. do 18. stoletja.

»Najplemenitejša in najdražja norost«: Valvasor in alkimija

Janez Vajkard pl. Valvasor se je rodil leta 1641. Njegov krstni boter je bil Konrad Ruess von Rues-

senstein s Strmola.¹³⁵ Mogoče je torej reči, da mu je bila alkimija položena že v zibko, še toliko bolj, ker se je zanj zanimal njegov stric Adam pl. Valvasor.¹³⁶ Valvasor je zaradi svoje empirične metode pri raziskovanju v času, ki je bil obseden z okultnim, pogosto pojmovan kot človek razsvetljenstva. Pri tem se pogosto prezre Valvasorjevo vero v okultne in sorodne pojave ter njegovo fascinacijo z različnimi skrivnimi vedami. Raziskovalci, ki so se ukvarjali z Valvasorjem, to dejstvo pogosto prezrejo ali tiho odrinejo na stran, največkrat z opravičilom, da je bil Valvasor pač »otrok svojega časa«.¹³⁷

Res je sicer, da je Valvasor živel v času, ko je fascinacija z okultnim dosegla višek. Vendar tak pristop do njega ni pošten. V tem pogledu je namreč primerljiv z Isaacom Newtonom, čigar ukvarjanje z alkimijo in kabalo je prav tako malo znano in pogosto zamolčano.¹³⁸

Valvasorjev odnos do okultnih ved na splošno je kompleksen. Bil je izrazit empirik in je marsikaj, kar so njegovi sodobniki imeli za domeno magičnega, pojasnil kot naravni pojav ali razkrinal kot praznoverje. Hkrati pa se je na potovanjih srečal z različnimi okultnimi praksami in nekatere od njih tudi preizkusil. V *Časti in slavi vojvodine Kranjske* omenja kar nekaj dogodkov, ki sodijo v sklop hermetičnih ali magičnih znanj. Tako je npr. goltanje srca proti kačjemu piku, ki sodi v domeno simpatične magije.¹³⁹ Za hojo po vodi¹⁴⁰ ga je izuril neki holandski najemniški vojak v Gradcu. (Kasneje je hojo po vodi prakticiral tudi sam.) Med taka magična znanja sodi tudi skok s stolpa.¹⁴¹ Valvasor je imel taka znanja za povsem naravna, seveda v okvirih naravne magije. Številne magične pojave je sprejemal kot samoumevne ter jih razlagal z delovanjem simpatije in antipatije.¹⁴²

O alkimiji se je Valvasor razpisal na mestu, kjer piše o idrijskem rudniku živega srebra. O alkimiji kot vedi in o Kamnu modrih ni imel dobrega mnenja: »Sicer mi je dobro znano, da se dajo mnogi veliki gospodje od nekaterih domnevnih zlatotvorcev pripraviti do tega, da si iz merkurja obetajo dobrega srebra; pa da se celo mnogi učeni in preimenitni ljudje ukvarjajo

¹³⁵ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 71. O Valvasorju gl. predvsem, Golec, *Valvasorji*.

¹³⁶ Južnič, O zgodnjih, str. 101.

¹³⁷ Barbek, Valvasor, str. 127.

¹³⁸ Prav tam, str. 132–133.

¹³⁹ Valvasor, *Častin slava vojvodine Kranjske* – I, str. 459–460.

¹⁴⁰ Valvasor hojo po vodi razlaga s tem, da sta za to večino potrebna srčen pogum in odsotnost vsakega strahu. Strah in groza človeka namreč naredita mnogo težjega in ga kot svinec vlečeta proti dnu. Glej Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske* – III, str. 87–88.

¹⁴¹ Prav tam, str. 89–90.

¹⁴² Barbek, Valvasor, str. 132–133. Simpatija in antipatija sta pojma, ki v magičnih praksah različnih kultur (tudi v nekdanji zahodni in v sedanjih moderni magiji) igrata pomembno vlogo. Gre za prepričanje, da so določeni pojavi in predmeti med seboj povezani po skrivnih zvezah, ki niso vzročne, ampak prej simbolne. Prim. Willis, *Magic*, str. 341.

¹³² Za navedbe Rainovih rokopisnih del glej Evans, *Das Werden*, str. 265–266 in Soukup, *Chemie in Österreich*, str. 441.

¹³³ Soukup, *Chemie in Österreich*, str. 441.

¹³⁴ ARS, AS 863, fasc. 1: Seitler, *Lux septuplex astralis*.

z brezupnim in prazen zrak lovečim trudom, kako bi iz merkurja naredili ne le srebro, temveč celo Lapidem Philosophorum ali kamen modrosti; o tem kamnu modrosti pa narava ničesar ne ve in temelji le na varljivi utvari; potemtakem ga neki učeni mož upravičeno šteje med najplemenitejše norosti, še pravilneje pa po mojem mnenju – med najdražje.¹⁴³

Valvasor se je z alkimijo srečal na svojih potovanjih. Ko je bil star 25 let (l. 1666), je nekaj časa živel na Dunaju. Stanoval je v Arnoldovi hiši blizu Rdečega stolpa. V tej hiši je bil na hrani tudi alkimist Johann de Monte Snyders z ženo, ki je bila preoblečena v moža. Kot piše Valvasor, je ta alkimist »s svojimi rokami brez kakršnekoli sleparije tingiral funt svinca z enim granom¹⁴⁴ tinkture v najčistejše zlato.¹⁴⁵ Johann de Monte Snyders je stotnika Franza Wirtenbergerja, ki je dolga leta ležal bolan s kontrakturo¹⁴⁶ in podagro,¹⁴⁷ z nekim zdravilom hitro in uspešno pozdravil. Prav tako je vodenice ozdravil lakaja gospoda Kirchberga.¹⁴⁸ Ker ni mogel izpolniti pričakovanj, je moral Johann de Monte Snyders z ženo bežati z Dunaja, a z Valvasorjem si je dopisoval do svoje smrti.¹⁴⁹ Dejstvo, da si je Valvasor dopisoval z Johannom de Monte Snydersom, kaže, da ga je alkimija zanimala, pa naj bo njegovo mnenje o njej takšno ali drugačno.

Valvasor je bil transmutaciji priča tudi v Franciji: »/.../ v letu 1670 je v Lyonu, na velikem trgu Bellacour, v hiši, ki jo imenujejo Smrekov storž ali Jelov česar-ek (la maison du pin), neki Anglež poldrugi funt bakra z enim granom tinkture tingiral v najčistejše zlato brez kakršnekoli sleparije.¹⁵⁰

Valvasor je bil prepričan, da take preobrazbe nastanejo po zaslugi zlate tinkture ali koncentriranega ekstrakta zlata, vendar pa ne prinesejo nobenega dobička, kvečjemu gre nekaj zlata v izgubo. Ni namreč mogoče, da bi se prav toliko tingiralo, kolikor je bilo poprej zlata, ker se ob tingiranju vedno precej zlata porazgubi.¹⁵¹ Valvasor o kemični veščini sicer piše zelo spoštljivo, ker se da z njo napraviti neverjetne zanimivosti in najdragocenejša zdravila, toda človeka, ki bi mogel delati zlato in ki bi imel kamen modrosti, mu sreča še ni prinesla pred oči – in piše, da

jih bo prej zatisnil v večni pokoj, preden bodo uzrle takega čudodelnika.¹⁵²

Posebej zanimiv je odlomek, kjer Valvasor navaja, da so mu med potovanjem po Nemčiji tamkajšnji ljubitelji alkimije kazali knjige in pisma njegovih rojakov.¹⁵³ Valvasor odstavek zaključí s treznimi besedami: »Ampak pri meni se ta vera ni hotela prijeti, ker jaz, ki mi takšne osebe kot rojaki niso le vselej dobro znane, temveč nekoliko tudi prijatelji, najbolje vem, tako kot tudi celotna dežela, kako daleč je segala ali še sega njihova vednost.¹⁵⁴ Valvasorjevo navajanje je zanimivo zato, ker kaže na povezanost alkimistov s Kranjske z drugimi alkimisti tedanje Evrope (Nemčije). Avtor Časti in slave vojvodine Kranjske sicer ne navaja imen ne enih ne drugih.

Valvasor je zbral bogato knjižnico. Ta se danes nahaja v Narodni in univerzitetni knjižnici v Zagrebu. Tja jo je bil Valvasor prisiljen prodati po svojem finančnem zlomu. Vsebovala je kar 10.000 knjižnih enot: knjig, grafičnih del in skicirnih knjig¹⁵⁵ – med drugim tudi veliko del o magiji, mistiki, alkimiji in astrologiji.¹⁵⁶

¹⁵² Prav tam.

¹⁵³ Prav tam.

¹⁵⁴ Prav tam.

¹⁵⁵ Barbek, Valvasor, str. 138.

¹⁵⁶ Pregled popisa Valvasorjeve knjižnice odkrije naslednja dela (navajam po abecednem redu): Georg Agricola: *De re metallica*; dve deli nemškega alkimističnega mistika Johanna Arndta; štiri spise Arnolda iz Villanove (ok. 1240–1311), zdravnika, alkimista in astrologa; delo alkimista Bazilija Valentina: *Fr. Basilii Valentini Offenbarung /.../*; dvanajst del Johanna Joachima Becherja (1635–1682), avstrijskega alkimista, kemika in gospodarstvenika (zagovornika flgi-stonske teorije); delo renesančnega pravnika in preganjalca čarovništva Jeana Bodina (1529/30–1596): *Johannis Bodini Beschreibung deren Dingen, die sich am Himmel und der Luftt, auf Erden und in der Erden zugetragen*; dvanajst del »temnega mistika« in teozofa Jakoba Böhmeja (1575–1624); osem del Roberta Boyla (1627–1691); delo o geomantiji z naslovom *Fasciculus Geomanticus*; Robert Fludd (1574–1637): *Robertti Flud alias de Fluctibus De anime intellectualis scientia seu Geomantia*; več kot petindvajset del nizozemskega alkimista, kemika in gospodarstvenika Johanna Rudolpha Glauberja (1604–1670); *Kabalo denudato* Christiana Knorra von Rosenrotha (1636–1689); več kot dvajset del Athanasiusa Kircherja (1602–1680), med njimi *Oedipus Aegyptiacus*; štiri dela nemškega kemika, lekarnarja in alkimista Johanna Kunckla (1630–1703); devet Paracelsusovih del; štiri Philalethova dela (verjetno gre za dela ameriško-angleškega alkimista Georga Starkeyja (1628–1665), ki je pisal pod psevdonimom »Eireneius Philathes«); štiri dela Gimabattista della Porta (1635–1715), ki večinoma obravnavajo naravno magijo; več kot trideset del Johanna Praetoriusa, nemškega pisca iz 17. stoletja, ki so obravnavala različne teme, od astrologije prek medicine do alkimije; *Disquisitionem magicarum libri VI*. Martina del Ria (1551–1608); *Chymische Schrifften* angleškega alkimista Georga Ripleyja iz 15. stoletja; več alkimističnih in hermetičnih spisov, ki so v popisu knjižnice označeni kot »Rosenkranz-Hermetischen«; Johann Schröder (1600–1664): *Pharmacopoeia medico-chymica /.../*; Tobias Seiler (1617. stoletje): *Daemonomania*; Michael Sendivogius (1566–1636): *Der verlangte dritten Anfang der mineralischen Dinge, oder vom Philosophischen Salz /.../*; delo o hiromantiji Tabule Chiromanticae ter delo zdravnika, alkimista in kabalista Johanna Baptista van Helmonta (1580–1644) *Aufgang*

¹⁴³ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske* – I, str. 414.

¹⁴⁴ Gran je stara lekarniška utežna mera, ki pomeni zelo majhno količino, običajno šestdeset miligramov (ni pa nujno).

¹⁴⁵ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske* – I, str. 415.

¹⁴⁶ Kontraktura izhaja iz latinske besede contractio – krčenje – in pomeni otrdelost sklepa oziroma omejeno gibljivost v sklepu. Nastane zaradi skrajšanja mišic in vezi ter zmanjšanja sklepnih ovojnic. Kontrakture povzročajo omejitve gibanja in bolečine.

¹⁴⁷ Podagra je arhaično ime za vrsto akutnega vnetnega artritisa. Povzroča ga zvišana raven sečne kisline v krvi, ki kristalizira in se nabira v sklepih in veznem tkivu, lahko pa tudi v samih ledvicah v obliki ledvičnih kamnov.

¹⁴⁸ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske* – I, str. 415–416.

¹⁴⁹ Prav tam, str. 415–416.

¹⁵⁰ Prav tam, str. 415.

¹⁵¹ Prav tam.

Za boljše razumevanje Valvasorja in njegovega znanja, zlasti tistega o okultnih vedah, je neprecenljiva škoda, da se niso ohranili tisti rokopisi, ki so zaradi njegovega finančnega zloma ostali nenatisnjeni. Od njih bi bili najzanimivejši deli: *Lumen naturae* (Naravna luč) in *Flos physico-mathematicus* (Fizikalno-matematični cvet). V prvem je avtor govoril o steklu, testu, barvi, ličilu, zdravilstvu ter simpatiji in antipatiji, drugo delo pa je vsebovalo predvsem Valvasorjeve iznajdbe s tega področja. O vsebini teh del je nekaj drobcev posredoval le Erazem Francisci, glavni urednik *Časti in slave vojvodine Kranjske*, ki je nakazal interesna področja: tavmatopoetika, nauk o rokohitrosti, pnevmatika, nauk o duhovih in njihovi naravi, sili in učinku ter o naravni magiji. Iz tega je razvidno, da so omenjena dela med drugim vsebovala dobršen del Valvasorjevih spoznanj o okultnih vedah.¹⁵⁷

Janez Vajkard Valvasor je v času, ko je bila alkimija še vedno legitimna veda, z empirično metodo in zavračanjem vsakršnega »praznoverja« sicer že glasnik nove dobe, razsvetljenstva, vendar je tudi zanj značilna baročna fascinacija z okultnim.

Alkimija na Kranjskem v 18. stoletju

Alkimija na Kranjskem se je ohranila do konca 18. stoletja,¹⁵⁸ vendar bi bil za tovrsten prikaz potreben samostojen članek.¹⁵⁹ V tem članku naj razvoj alkimije nakažem le v skopih obrisih.

Raziskovanja Janeza Friderika pl. Raina je nadaljeval njegov sorodnik, Ljubljčan Ferdinand Rain (1674–1742). Pri sedemnajstih letih je vstopil k jezuitom na Dunaju. Na kolegiju v Ljubljani je poučeval v letih 1694–1695, 1712–1716 in 1724–1726. Ljubljanske študente je učil fiziko, kar je v tistem času vsaj implicitno pomenilo tudi okvirno seznanjenost z alkimijo. To je še toliko bolj verjetno, ker je bil sorodnik našega najbolj znanega alkimista Janeza Friderika pl. Raina. Neposrednih podatkov, da bi se Ferdinand Rain eksplicitno ukvarjal z alkimijo, pa ni.¹⁶⁰

17. in 18. stoletje je bil čas, ko so znanost (in tudi politiko) v veliki meri krojili jezuiti. Ker je Ignacij Loyolski jezuitom izrecno prepovedal ukvarjanje z

medicino, alkimistične študije pri njih niso bile pogoste. Vendar se je za alkimijo zanimal ljubljanski jezuit Gabrijel Gruber (1740–1805), ki je poučeval na ljubljanskem liceju. Zanimalo ga je zlasti nastajanje žlahtnih kovin. Prepričan je bil, da lahko v vodi, zbrani v plasti ilovice ali modre glin, dobimo enake razmere kot ob biblični povodnji (tj. vesoljnem potopu). Z umetno reaktualizacijo stanja ob potopu (npr. v retorti) lahko vzpostavimo enake razmere kot ob bibličnem potopu in tako je mogoče ponoviti nastanek žlahtnih kovin.¹⁶¹ Gruberja je javno kritiziral Balthasar Hacquet (1740–1815). Med drugim mu je javno očital ukvarjanje z alkimijo.¹⁶²

V času razsvetljenstva je alkimija vsaj med izobraženci dobila prizvok vraževernega hokus-pokusa. Nikakor pa ni izginila. Pri življenju so jo ohranjali posamezni entuziasti, pietisti in iniciatorne ezoterične skupine, predvsem na nemško govorečem ozemlju,¹⁶³ do določene mere pa je preživela tudi v samostanih, kar je razvidno iz podatka, da je cesarica Marija Terezija leta 1777 z dekretom *Decretum Aulicum adversus Alchimistas* strogo prepovedala kakršnokoli laboriranje v samostanih.¹⁶⁴ S tem je bilo verjetno konec alkimističnega delovanja v samostanih na Kranjskem.

O raziskovanju kabale se je v ARS ohranil rokopis o kabali z naslovom *Unterrich Dieser Cabala*¹⁶⁵ domnevno iz leta 1760.¹⁶⁶ Vendar gre po mojem mnenju za navodilo o tajnopisju in prerokovanju glede prihodnosti – ljubezni, denarja, prijateljstva itd. Ne gre torej za kabalo v pravem pomenu besede: v tem času je bila kabala (»cabala«) neke vrste splošno ime za vse skrivne vede.

V drugi polovici 18. stoletja je v Idriji deloval lekarnar Ernest Freyer (1730–1795), sicer po rodu iz Žatca (Saatze) v čeških Sudetih. V času, ko je alkimija kot ezoterična veda iz znanstvenega okolja domala izginila, je Ernest Freyer gojil klasično alkimijo srednjega veka in renesanse. Med knjigami, ki jih je imel, je bilo namreč poleg številnih sodobnih naravoslovnih (zlasti kemičnih in mineraloških) del velikih klasičnih alkimističnih in roznokrižarskih spisov. Med alkimističnimi knjigami Ernesta Freyerja (ki jih hrani NUK) najdemo dela Raimunda Lulla, Johanna Joachima Becherja, Wilhelma von Schröderja, Jo-

der Arzney-Kunst (o okultni medicini). Za polne naslove del z alkimistično, astrološko, kabalistično in magično vsebino v Valvasorjevi knjižnici glej Kukolja in Magič, *Bibliotheca Valvasoriana: Katalog knjižnice Janeza Vajkarda Valvasorja*.

¹⁵⁷ Barbek, Valvasor, str. 138.

¹⁵⁸ Po nekaterih virih še dlje, vsaj do prve polovice 19. stoletja. Glej Južnič, O zgodnjih, str. 110–111; Minařik, O alkimiji, str. 344–345; Minařik, O alkimiji, str. 352. Vsi trije pisci se sklicujejo na Dimitzov rokopisni osnutek zgodovine alkimije na Kranjskem, nastal leta 1861 (ARS, AS 1080, fasc. 16/3, spis 619; Dimitz, *Zur Geschichte der Alchemie in Krain*, december 1861).

¹⁵⁹ O Ernestu Freyerju in njegovem zanimanju za alkimijo je obširno pisal Stanislav Južnič (Voltov sorodnik in njegov idrijski lekarnar).

¹⁶⁰ Južnič, O zgodnjih, str. 107.

¹⁶¹ Gruber se je še posebej navduševal nad deli katalonskega alkimista in filozofa Ramona Lulla (živel na prelomu 13. v 14. stoletje), ki jih je izdatno opremil z opombami. Glej Južnič, Prvih 800 let, str. 4.

¹⁶² Hacquet v svoji Ortografiji na Gruberja meče tale očitek: »Velike vsote denarja, ki so bile Gruberju zaupane pri zanj novem udejstvovanju, so moža zapeljale v divjanje zlatotvorstva.« Glej Mušič, Alkimisti, str. 20.

¹⁶³ Seveda se je avtentična alkimistična tradicija ohranila tudi v Franciji, Angliji, Italiji, Španiji, Osmanskem cesarstvu oziroma Turčiji in morda še marsikje. Ne smemo pozabiti, da imata svojo bogato (od Sredozemlja in Evrope neodvisno) alkimistično tradicijo tudi Indija in Kitajska.

¹⁶⁴ Mušič, Alkimisti v samostanih, str. 15.

¹⁶⁵ Rokopis c. 10 strani; ARS, signatura št. 159-r.

¹⁶⁶ Južnič, O zgodnjih, str. 110.

hanna de Monte Snydersa in še nekatera druga dela paracelzistične in rožnokrižarske usmeritve.¹⁶⁷ Med deli Ernesta Freyerja je tudi knjižica, ki je naslovljena *Das gesamte Buch des langen Leben und wolkomenden Reichthum*. To delo je poznano tudi kot *Hermaphroditschen Sonn- und Monds-Kind*. Izšlo je v Mainzu leta 1752 in kasneje tudi v Berlinu v alkimističnem kompendiju *Hermetisches A.B.C.* Zanimivo je, da je v Freyerjevi zapuščini tudi spis *Lux Septuplex Astralis id est: triumphans sapientum Mercurius etc. Dedicavit Adamo a Lebenwald. Labaci 6. 8. 1684*. Spis je v času Janeza Friderika pl. Raina v Ljubljani napisal Jakob Ignacij Seitler. Očitno je bila Freyerju do določene mere poznana starejša alkimistična tradicija na Kranjskem.

Freyer je tudi sam pisal alkimistične zapiske in ARS hrani nekaj njegovih spisov, vendar so težko berljivi.¹⁶⁸ Njegovi zapiski so opremljeni s skicami kemičnih procesov. Na nekaterih mestih je Freyer dodal alkimistične embleme (simbolne podobe).¹⁶⁹

V drugi polovici 18. stoletja se je v nemških in avstrijskih deželah razširilo rožnokrižarstvo, ki je bilo včasih povezano z velikim razmahom prostozidarstva. To je ob koncu 18. stoletja z ustanovitvijo lož v Trstu, Gorici, Ljubljani, Mariboru in Gradcu doseglo tudi slovenske dežele.¹⁷⁰ Glede na to, da je Ernest Freyer gojil izrazito zanimanje za alkimijo in da je med njegovimi deli kar nekaj takih, ki jih je mogoče označiti kot rožnokrižarska, je mogoče domnevati, da je bil idrijski lekarnar v stiku z rožnokrižarskimi tokovi svoje dobe. V odsotnosti trdnejših dokazov pa to ostaja le sklepna domneva.

ZAKLJUČEK

Kot sem skušal nakazati v uvodu, doživlja študij t. i. zahodne ezoterične tradicije velik vzpon. Botruje mu več dejavnikov, med njimi pristno zanimanje za historične, filozofske, znanstvene in religiozne pojave, ki so bili dolgo pozabljeni in z vidika ustoličenega znanstvenega diskurza odrinjeni. Vse več akademikov pa tudi spoznava, da gre za znanje, ki je lahko potencialno zelo močno. Smoter raziskovanja alkimije – in zahodne ezoterične tradicije nasploh – vidim tudi v opozarjanju na bogastvo zahodne, tj. evropske in ameriške ezoterične dediščine. Predvsem v sedanji poplavi vzhodnjaških ezoteričnih tradicij in

njihovih izpeljav je tako vračanje k lastnim ezoteričnim koreninam smiselno. Kot je opozorila Tina Ban, je imela alkimija – ali vsaj njene kasnejše teozofske, ezoterične oziroma okultne in psihoanalitične interpretacije v smislu metanaracij – precejšen vpliv na fenomen novodobništva (*new age*). Številnih sodobnih novih religijskih gibanj ni mogoče docela razumeti brez poznavanja zahodne ezoterične tradicije.¹⁷¹ Prav tako so elementi zahodne ezoterične tradicije (in alkimije) – resda včasih na nekoliko prikrit način – prisotni v številnih kulturnih pojavih moderne in postmoderne dobe.

Alkimija na Slovenskem je bila obravnavana večkrat in v različnih kontekstih. Med njimi izstopajo kulturno-zgodovinski pristop starejših avtorjev (Avgust Dimitz, Peter pl. Radics, Franc Minařík), pristop v kontekstu zgodovine znanosti (Stanislav Južnič in Sandi Sitar), psihoanalitični pristop ter pristop z vidika religijskih študij (Igor Škamperle, Anja Zalta, Tina Ban). Doživela je tudi nekaj literarnih upodobitev.

Sam se zavzemam za prikaz z vidika zahodne ezoterične tradicije, ki lahko vključuje vse navedene pristope. Smoter raziskovanja alkimistične tradicije vidim najprej v tem, da raziščemo, spoznamo in predstavimo ta na naših tleh še vedno razmeroma malo poznan kulturni pojav. Plod takega raziskovanja je ali naj bi vsaj bilo bolj poglobljeno poznavanje manj znanih vidikov kulturne dediščine na Slovenskem. Študij alkimistične tradicije na naših tleh je tudi prispevek k poznavanju zahodne alkimistične tradicije vobče, saj so bili alkimisti z našega ozemlja aktivno vključeni v sočasna alkimistična prizadevanja in tokove v Evropi. Tretjič, študij alkimije je navsezadnje študij pristne ezoterične tradicije, ki v povezavi s študijem drugih ezoteričnih tradicij oziroma okultnih ved utegne prinesiti nova spoznanja o človeku. Seveda pa ta tretji vidik sodi bolj v domeno filozofije in ezoteričnih znanosti.

Tudi pri študiju alkimije (in sorodnih ezoteričnih tradicij) je potrebno troje. Prvič, treba je zavzeti kritično stališče do »velikih pripovedi« (ezoteričnih, teozofskih, psihoanalitičnih), ne da bi pri tem podcenjevali njihovo vrednost. Drugič, izhajati je treba iz kulturno-zgodovinskega in filozofskega konteksta, kar pomeni temeljito seznanitev z alkimističnim tekstom samim, z njegovim avtorjem in okoliščinami, v katerih je dotični tekst nastal. In tretjič, če je le mogoče, moramo izhajati iz tekstov samih, branih v izvirnikih.

Področje zgodovine alkimije (in okultnih ved nasploh) na Slovenskem zaradi majhnosti ozemlja sicer ni obširno, vendar pušča prostor za nove raziskave in novo delo na tem področju. Vidim ga v obliki posameznih študij, prevodov (tako domačih kot tujih alkimističnih del), pa tudi v obliki morebitne muzejske predstavitve.

¹⁶⁷ Južnič, Voltov sorodnik, str. 111–112.

¹⁶⁸ Freyerjeva avtorska alkimistična dela so naslednja: *Curiositas cujus generis seu curiosa naturae miracula*, 1751; *Compositio Alchimiae seu vera destructio metallorum et nova generatio Philosophorum seu Lapidis Sapientum*, 1751; *Synagoga seu collectanea Chymica tam propria Experientia probata quam ex Authoribus recentioris collecta*, 1753; *Lapidis Philosophorum Unshätzbarer Unterricht in De Lapide Philosophorum*.

¹⁶⁹ Prepisi knjig Ernesta Freyerja, njegovi lastni alkimistični zapisi in skice ter rokopis Jakoba Ignacija Seitlerja *Lux Septuplex Astralis* /.../ so v ARS, AS 863, fasc. 1–3.

¹⁷⁰ Košir, Prostozidarstvo.

¹⁷¹ Prim. Ban, *Novodobniška duhovnost*.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Histo-ričnega društva za Kranjsko, fascikel 16/3, spis 619: Dimitz, Avgust: *Zur Geschichte der Alchemie in Krain*. MHK, rokopis, december 1861.

AS 863, rodbina Freyer, fasc. 1: Seitler, Jakob Ignacij: *Lux Septuplex Astralis id est: triumphans sapientum Mercurius etc. Dedicavit Adamo a Lebenwald. Labaci 6. 8. 1684*, fasc. 2 in 3.

Frančiškanski samostan Ljubljana-Center

Ruessenstein, Alexis Freiherr von: *Drittes Buch: zusammen getragenen schriften des Herrn Alexi Freiherrn von Ruessenstein*, 1694 (rokopis, brez signature).

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Abraham, Lyndy: *A Dictionary of Alchemical Imagery*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Atwood, Mary Anne: *Hermetic Philosophy and Alchemy: A Suggestive Inquiry into Hermetic Mystery*. London: Kegan Paul, 2004 [1850].

Ban, Tina: *Novodobniška duhovnost: Od zgodovinskih izvirov do sodobne podobe*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2008.

Barbek, Tomaž: Valvasor, hermetizem in alkimija. *Alkimija med mitom in znanostjo*. Poligrafi VIII, 29/30 (ur. Igor Škamperle). Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 127–140.

Benzenhöffer, Udo in Urs Leo Gantenbein: Paracelsus (ps. of Theophrastus Bombast von Hohenheim). *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism* (ur. Wouter J. Hanegraaff et al.). Leiden/Boston: Brill, 2006, str. 922–931.

Bonardel, Francois: Alchemical Esotericism and the Hermeneutic of Culture. *Modern Esoteric Spirituality* (ur. Antoine Faivre in Jacob Needleman). New York: Crossroads, 1992, str. 71–100.

Buntz, Herwig: Alchemy III: 12th/13th – 15th Century. *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism* (ur. Wouter J. Hanegraaff et al.). Leiden/Boston: Brill, 2006, str. 34–41.

Burckhardt, Titus: *Alchemy: Science of the Cosmos, Science of the Soul*. Louisville, Kentucky: Fons Vitae, 1997.

Caron, Richard: Alchemy V: 19th – 20th Century. *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism* (ur. Wouter J. Hanegraaff et al.). Leiden/Boston: Brill, 2006, str. 50–58.

Corbin, Henry: *Zgodovina islamske filozofije*. Celje: Mohorjeva družba, 2007.

Coudert, Allison P.: Alchemy IV: 16th – 18th Century. *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism* (ur. Wouter J. Hanegraaff et al.). Leiden/Boston: Brill, 2006, str. 42–50.

Dobbs, Betty Jo Teeter: *The Foundations of Newton's Alchemy: Or the Hunting of the Green Lion*. New York: Cambridge University Press, 1975.

Dobrzensky, Jan Jacob Wenceslaus de Nigro Ponte: Praeservativum Universale Naturale: Augustissimo Romanorum Imperatori Leopoldo I. humil-me oblatum: Saliva, Contra Omnem in Aere Ser-pentem Contagionem Praeservativum Optimo. *Miscellanea Curiosa, Sive Ephemeridum Medico-Physicarum Germanicarum Academiae Naturae Cu-riosorum Annus Nonus Et Decimus, Annor. M.DC. LXXVIII. & M.DC.LXXIX.: Continens Celeber-rimorum Virorum, Tum Medicorum, tum aliorum Eruditorum in Germania, & extra eam Observati-ones Medicas, Physicas, Chymicas, Nec non Mathe-matica*. Nürnberg: Endturus, 1693 [1679], str. 375–386 (<http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd17/content/pageview/8703027>; 1. maj 2015).

Dolenc, Milan: Bibliografija rokopisnih ljudsko-medicinskih bukev in zapisov s slovenskega etnične-ga območja. *Slovenski etnograf* XXVII–XXVIII, 1974–1975, str. 31–74.

Dular, Anja: Valvasorjeva knjižnica. *Theatrum vitae et mortis humanae: Prizorišče človeškega življenja in smrti: Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem* (ur. Maja Lozar Štamcar in Maja Žvanut). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 259–275.

Dular, Anja: *Živeti od knjig: zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002.

Edighoffer, Roland: Rosicrucianism: from the seven-teenth to the twentieth Century. *Modern Esoteric Spirituality* (ur. Antoine Faivre in Jacob Needleman). New York: Crossroads, 1992, str. 186–209.

Eliade, Mircea: *The Forge and the Crucible: The Origins and Structures of Alchemy*. Chicago: Chicago Uni-versity Press, 1978.

Evans, Robert J. W.: *Das Werden der Habsburger Mo-narchie 1550–1700: Gesellschaft, Kultur, Insti-tutionen*. Wien/Köln/Graz: Böhlau, 1989.

Evola, Julius: *The Hermetic Tradition: Symbols and Teachings of the Royal Art*. Rochester, Vermont: Inner Traditions International, 1995.

Faivre, Antoine: Ancient and Medieval Sources of Modern Esoteric Movements. *Modern Esoteric Spirituality* (ur. Antoine Faivre in Jacob Needleman). New York: Crossroads, 1992, str. 1–70.

Faivre, Antoine: Christian Theosophy. *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism* (ur. Wouter J. Ha-negraaff et al.). Leiden/Boston: Brill, 2006, str. 258–267.

Faivre, Antoine: Introduction I. *Modern Esoteric Spi-rituality* (ur. Antoine Faivre in Jacob Needleman). New York: Crossroads, 1992, str. xi–xxii.

- Fanger, Claire in Frank Klaassen: *Magic III: Middle Ages. Dictionary of Gnosis & Western Esotericism* (ur. Wouter J. Hanegraaff et al.). Leiden/Boston: Brill, 2006, str. 724–731.
- Godwin, Joscelyn: Rudolf II. of Habsburg. *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism* (ur. Wouter J. Hanegraaff et al.). Leiden/Boston: Brill, 2006, str. 1021–1022.
- Golec, Boris: *Valvasorji. Med vzponom, Slavo in zatonom*. Disserationes 11. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2015.
- Goodrick-Clarke, Nicholas: *The Western Esoteric Traditions*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Haage, Bernard D.: *Alchemy II: Antiquity – 12th Century. Dictionary of Gnosis & Western Esotericism* (ur. Wouter J. Hanegraaff et al.). Leiden/Boston: Brill, 2006, str. 16–34.
- Hanegraaff, Wouter J.: *Esotericism. Dictionary of Gnosis & Western Esotericism* (ur. Wouter J. Hanegraaff et al.). Leiden/Boston: Brill, 2006, str. 336–340.
- Hitchcock, Ethan Allen: *Remarks Upon Alchemy and Alchemists*. Whitefish, MT: Kessinger Reprints, 2003 [1857].
- Hudales, Jože: *Slovenski muzeji in etnologija: Od kabinetov čudes do muzejev 21. stoletja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete v Ljubljani, 2008.
- Jonas, Hans: *The Gnostic Religion*. Boston: Beacon Press, 2001.
- Jung, Carl Gustav: *Aion: Researches into the Phenomenology of the Self*. Princeton: Princeton University Press, 1969.
- Jung, Carl Gustav: *Alchemical Studies*. Princeton: Princeton University Press, 1967.
- Jung, Carl Gustav: *Mysterium Coniunctionis*. Princeton: Princeton University Press, 1970.
- Jung, Carl Gustav: *Psychology and Alchemy*. Princeton: Princeton University Press, 1968.
- Jung, Carl Gustav: *Spomini, sanje, misli*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989.
- Južnič, Stanislav: Fizične knjige v turjaški knjižnici. *Knjižnica, revija za področje bibliotekarstva in bibliotekarskih znanosti* 50, 3, 2006, str. 23–52.
- Južnič, Stanislav: Kopernik v turjaški in licejski knjižnici. *Knjižnica: revija za področje bibliotekarstva in bibliotekarskih znanosti* 50, 1–2, 2006, str. 7–34.
- Južnič, Stanislav: O zgodnjih kranjskih naravoslovcih. *Poligrafi VIII*, št. 29/30, 2003, str. 99–118.
- Južnič, Stanislav: Prvih 800 let frančiškanske kemije za Slovence (ob 800 letnici frančiškanskega reda v letu 2009). *Acta Chymica Slovenica* 56, 2009, str. 3–18.
- Južnič, Stanislav: Voltov sorodnik in njegov idrijski lekarnar (ob 270-letnici Voltovega rojstva). *Acta Chymica Slovenica* 61, 2014, str. 107–126.
- Južnič, Stanislav: *Zgodovina raziskovanja vakuumu in vakuumskih tehnik – 2. del*. Ljubljana: Društvo za vakuumsko tehniko Slovenije, 2010.
- Kavčič, Ivica: Živo srebro in cinober v alkimiji in v proizvodnji rudnika živega srebra v Idriji. *Poligrafi VIII*, št. 29/30, 2003, str. 79–97.
- Klosowski de Rola, Stanislas: *The Golden Game: Alchemical Engravings of the Seventeenth Century*. London: Thames and Hudson, 1988.
- Kopriva, Silvester: *Ljubljana skozi čas: ob latinskih in slovenskih napisih in zapisih*. Ljubljana: Založba Borec, 1989.
- Kors, Alan Charles in Edward Peters (ur.): *Witchcraft in Europe 400–1700: A Documentary History*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2001.
- Košir, Matevž in Marjeta Tratnik-Volasko: *Čarovnice: predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče Ljubljana, 1997.
- Košir, Matevž: Prostožidarstvo v habsburški monarhiji v 18. stoletju ter prostožidarski loži »Združena srca« ter »Dobrodelnost in stanovitnost« v Ljubljani. *Kronika* 46, 1–2, 1998, str. 41–65.
- Kovač, Tita: *Kemiki skozi stoletja*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1984.
- Kovač, Tita: *Spomini barona Valvasorja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1973.
- Koyre, Alexandre: *Mistiki, spiritualisti, alkimisti XVI. stoletja v Nemčiji*. Ljubljana: KUD Logos, 2008.
- Kukolja, Božena in Vladimir Magić: *Bibliotheca Valvasoriana: Katalog knjižnice Janeza Vajkarda Valvasorja*. Ljubljana in Zagreb: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti in Nacionalna i sveučiliška knjižnica Zagreb, 1995.
- Levi, Eliphas (ps. od Alphonse Louis Constant): *Transcendental magic*. Boston in York Beach: Weiser, 2001 [1855/56].
- Maurer, Armand: *Srednjeveška filozofija Zahoda*. Celje: Mohorjeva družba, 2001.
- Mayr, Janez Krstnik: *Catalogus librorum qui nundinis Labacensibus autumnalibus in officina libraria Joannis Baptistae Mayr, Venales postant. Anno M.DC.LXXVIII*. Faksimile izdaja. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1966 [1678].
- McIntosh, Christopher: *The Rosicrucians: The History, Mythology and Rituals of an Esoteric Order*. San Francisco in Newburyport: Weiser Books, 1997.
- McLean, Adam, ur.: The Alchemy Web Site: <http://www.alchemywebsite.com/>, 1. maj 2015.
- McLean, Adam: *The Alchemical Mandala: a survey of the mandala in the western esoteric traditions*. Grand Rapids, Minnesota: Phanes Press, 2002.
- Minařik, Fran: Geslo o alkimiji na Slovenskem v Enciklopediji Jugoslavije. *Minařikova zbrana dela I* (ur. Štefan Predin). Maribor: Mariborske lekarne, 2000 [1983], str. 369.
- Minařik, Fran: Nekaj o stari zlatarski umetnosti. *Minařikova zbrana dela I* (ur. Štefan Predin).

- Maribor: Mariborske lekarne, 2000 [1918], str. 333–339.
- Minařik, Fran: O alkemiji na Kranjskem. *Minařikova zbrana dela I* (ur. Štefan Predin). Maribor: Mariborske lekarne, 2000 [1925], str. 341–345.
- Minařik, Fran: O alkimiji na Kranjskem. *Minařikova zbrana dela I* (ur. Štefan Predin). Maribor: Mariborske lekarne, 2000 [1927], str. 347–352.
- Minařik, Fran: O stermolskih alkemistih. *Minařikova zbrana dela I* (ur. Štefan Predin). Maribor: Mariborske lekarne, 2000 [1927], str. 353–357.
- Minařik, Fran: Razprava ljubljanskega alkemista Raina o tekočini »Alkaest«. *Minařikova zbrana dela I* (ur. Štefan Predin). Maribor: Mariborske lekarne, 2000 [1928], str. 359–368.
- Mušič, Drago: Alkimisti – zlatotvorci v idrijskem rudniku živega srebra. *Alkimija, sveta veda naša: Alkimisti in Paracelzus 1493–1541–1993* (ur. Mihaela Kocjančič, Mihael Glavan in Vilenka Jakac Bizjak). Ljubljana: NUK, 1994, str. 22–23.
- Mušič, Drago: Alkimisti v samostanih. *Alkimija, sveta veda naša: Alkimisti in Paracelzus 1493–1541–1993* (ur. Mihaela Kocjančič, Mihael Glavan in Vilenka Jakac Bizjak). Ljubljana: NUK, 1994, str. 15–16.
- Mušič, Drago: Slovenski alkimisti, paracelzisti in jatrokemiki. *Alkimija, sveta veda naša: Alkimisti in Paracelzus 1493–1541–1993* (ur. Mihaela Kocjančič, Mihael Glavan in Vilenka Jakac Bizjak). Ljubljana: NUK, 1994, str. 18–20.
- Newmann, William R.: *Promethean Ambitions: Alchemy and the Quest to Perfect Nature*. Chicago & London: University of Chicago Press, 2004.
- Newmann, William R.: *The Summa Perfectionis of Pseudo-Geber: A Critical Edition, Translation & Study*. Leiden, New York, Kobenhavn in Köln: Brill, 1991.
- Paušek-Baždard, Snježana: Alkimija v delih istrskih zdravnikov. *Poligrafi VIII*, št. 29/30, 2003, str. 119–126.
- Paušek-Baždard, Snježana: Neka alkemijska gledišta hrvatskih prirodnoznanstvenika. *Prilozi* 61–62, 2008, str. 143–155.
- Principe, Lawrence M. in William R. Newmann: Some Problems with the Historiography of Alchemy. *Secrets of Nature: Astrology and Alchemy in Early Modern Europe* (ur. William R. Newmann in Anthony Grafton). Cambridge, Massachusetts in London, England: The MIT Press, 2001, str. 385–431.
- Principe, Lawrence M.: Alchemy I: Intruduction. *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism* (ur. Wouter J. Hanegraaff et al.). Leiden/Boston: Brill, 2006, str. 12–16.
- Principe, Lawrence M.: Alkahest (syn. Menstruum universale). *Alchemie: Lexikon einer hermetischen Wissenschaft* (ur. Claus Priesner in Karin Figala). München: C. H. Beck, 1998, str. 40–41.
- Principe, Lawrence M.: Aurum potabile. *Alchemie: Lexikon einer hermetischen Wissenschaft* (ur. Claus Priesner in Karin Figala). München: C. H. Beck, 1998, str. 66.
- Radics, Peter pl.: *Johann Weikhardt Freiherr von Valvasor (geb. 1641, gest. 1693)*. Laibach: Krainsche Sparkasse, Ig.v. Kleinmayr und Fed. Bamberg, 1910.
- Rain, Joannes Frederic a: *Praeservativum Universale Naturale. A natura & arte depromptum in omni morborum genere Est LAPIS PHILOSOPHORUM Cujus Possibilitas, realitas, existentia & praeparatio, quantum licet, quodq; is solus sit unicus morborum debellator Hercules*. /.../ Labaci: Joannis Baptista Mayr, 1680.
- Read, John: *Prelude to Chemistry. The Outline of Alchemy, Its Literature and Relationships*. Massachusetts: The MIT Press, 1966.
- Reale, Giovanni: *Zgodovina antične filozofije I: Od izvirov do Sokrata; Zgodovina antične filozofije II: Platon in Aristotel*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2002.
- Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.
- Roob, Alexander: *Alchemy & Mysticism: The Hermetic Museum*. Köln, London, Los Angeles, Madrid, Paris in Tokyo: Taschen, 2006.
- Rudolph, Kurt: *Gnosis: The Nature & History of Gnosticism*. San Francisco: Harper, 1987.
- Schipperges, Heinrich: Paracelsus and his Followers. *Modern Esoteric Spirituality* (ur. Antoine Faivre in Jacob Needleman). New York: Crossroads, 1992, str. 154–185.
- Schmieder, Karl Christoph: *Geschichte der Alchimie*. Wiesbaden: Marix Verlag, 2005 [1832].
- Sitar, Sandi: Alkimija skozi čas. *Poligrafi VIII*, št. 29/30, 2003, str. 41–62.
- Sitar, Sandi: *Sto slovenskih znanstvenikov, zdravnikov in tehnikov*. Ljubljana: Prešernova družba, 1987.
- Smith, Pamela H.: Fürstenalchemie. *Alchemie: Lexikon einer hermetischen Wissenschaft* (ur. Claus Priesner in Karin Figala). München: C. H. Beck, 1998, str. 140–143.
- Soukup, Rudolf Werner: *Chemie in Österreich: Bergbau, Alchemie und frühe Chemie: Von den Anfängen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. Wien, Köln in Weimar: Böhlau, 2007.
- Steska, Viktor: Dolničarjeva »Bibliotheca Labacensis publica«. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, X, 1900, str. 145–174.
- Tišler, Miha: Alkimijski eksperimenti. *Poligrafi VIII*, št. 29/30, 2003, str. 63–78.
- Trismegist, Hermes: *Corpus Hermeticum*. Ljubljana: Nova revija, 2001.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Čast in slava vojvodine Kranjske – I–IV. (Die Ehre des Herzogtums Krain.)* Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2009–2013.

- Waite, Arthur Edward: *Secret Tradition in Alchemy*. Whitefish, MT: Kessinger Reprints, 2007.
- White, David Gordon: *The Alchemical Body: Siddha Traditions in Medieval India*. Chicago: University of Chicago Press, 1996.
- Willis, Roy: Magic. *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* (ur. Alan Bernard in Jonathan Spencer). London in New York: Routledge, 2002, str. 340–343.
- Yates, Frances Amelia: *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*. London in New York: Routledge, 2008 [1964].
- Yates, Frances Amelia: *The Occult Philosophy in Elizabethan Age*. London in New York: Routledge, 2008 [1979].
- Yates, Frances Amelia: *The Rosicrucian Enlightenment*. London in New York: Routledge, 2007 [1972].
- Zalar, Vinko: Slava alkimije istrske. *Poligrafi* I, št. 1/2, 1996, str. 130–137.
- Žvab, Andraž: Alkimija: struktura in zgodovina. *Acta Chymica Slovenica*, 62, 1, 2015, str. 2–18.
- Žvab, Andraž: *Tradicija alkimije na Zahodu in na Slovenskem* (diplomsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2015.
- Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Žvanut, Maja: Valvasorjev boter Konrad Ruess baron Ruessenstein na Strmolu. *Kronika* 54, 2006, str. 183–194.

S U M M A R Y

Baroque Alchemy in Carniola

In the discussion, alchemy in the Duchy of Carniola is presented. The article is divided into chapters and subchapters. The first chapter presents the growing academic field of Western esoteric tradition studies as well as the role of alchemy in the context of modern academic research. The second chapter describes the basic features of alchemy as one of the

Western esoteric traditions and provides a brief historical survey of the tradition. The third chapter deals with alchemy in the Habsburg Empire in the time of late Renaissance and Baroque. The discussion addresses the following topics: the role of Paracelsianism in the late 16th and early 17th centuries; alchemy and Habsburg emperors; the phenomenon of Rosicrucianism; the role of alchemy and occult sciences in learned Baroque culture; alchemists and occultists as successful members of the Habsburg Court and the phenomenon of public alchemical transmutations in the context of learned Baroque culture. The main part of the article deals with alchemy in Duchy Carniola from the late 16th to the 18th century and addresses the following topics. The first subchapter discusses alchemists from the late 16th-century Ljubljana—most notably doctors, nobles and inventors—as well as the presence of alchemy in booksellers' catalogues. The second subchapter is dedicated to alchemy and mining and deals especially with the connection of alchemy and mining technologies in the town of Idrija. In the 17th century, the Strmol Castle was famous for its owners' alchemical endeavours and could be labelled as the »capital« of alchemists from Carniola. These—especially the three generations of the Ruessenstein family—are presented in the third subchapter. Johannes Friedrich von Rain (1613–?) was undoubtedly the most famous alchemist from Carniola. His life, thought and work are presented in the fourth subchapter, with a specific focus on his alchemical dispute with his contemporary, a Czech medical doctor and alchemist Dobrzensky. The discussion provides a thorough analysis of Rain's alchemical polemic *Praeservativum Universale Naturale*. Johann Weikhard von Valvasor, now famous for his sober and experiment-based scientific endeavours, had a strong interest in the occult as well. As is the case with Newton, authors have often neglected Valvasor's occult and alchemical leanings. These are presented in the fifth subchapter. Alchemy in Carniola was alive well into 18th century and is briefly discussed in the sixth subchapter. The discussion concludes with a survey of up-to-date research of alchemy in Slovenia. It also indicates possible future research options of this topic in the form of translations, critical studies and museum exhibitions.